

تألی بر سیر ایجاد و تجارب طرح های برجسته می استان یزد

جلد ۳: مسجد جامع کبیر یزد

دوره ی بازسازی (۱۳۳۶- تاکنون)

مؤلفین: شرکت سامان آوران توسعه

(کوثر روشنی - عباس زارع نادکومی - اقبال اولیاء)

کارفرما: استانداری یزد

ناظر: مددی و همکارانش

سال تهیه: ۱۳۹۳

سید المرسلین

تألی بر سیر ایجاد و تجارب طرح‌های برجسته‌ی استان یزد

جلد ۳: مسجد جامع کبیر یزد

دوره‌ی بازسازی (۱۳۳۶- تاکنون)

مؤلفین: شرکت سامان آوران توسعه

(کوثر روشنی - عباس زارع بنادکونی - اقبال اولیاء)

کارفرما: استانداری یزد

ناظر: مهدی دهبقان شادای

سال تهیه: ۱۳۹۳

تقدیر و تشکر از:

استاد فرزانه

جناب آقای محمد صالح اولیاء

که بدون همراهی و راهنمایی‌های ایشان انجام این طرح امکان پذیر نبود.

مدیران محترم استانداری یزد

جناب آقای محمد رضا بابایی، معاونت محترم وقت برنامه ریزی و اشتغال

جناب آقای محمد رضا نبی، سرپرست محترم معاونت محترم برنامه ریزی و

اشتغال

جناب آقای سید مجتبی حسینی پور، مدیر کل محترم دفتر آموزش و

پژوهش

که با هوشمندی، حُسن نظر و حمایت‌های مادی و معنوی، زمینه‌های شکل

گیری و پیشبرد این طرح را فراهم نمودند.

ناظر محترم طرح

جناب آقای مهدی دهقان منشادی

که صبر، اعتماد و راهنمایی‌های ارزشمند ایشان راهگشای بسیاری از

دشواری‌ها و مشکلات طرح بوده است.

اعضای محترم شورای راهبری طرح

آقایان محمد صالح اولیاء، ابوالقاسم شعشعی، سید محمد المدرسی، سید مجتبی حسینی پور، داریوش پورسراجیان، میثم کوچک زاده، محمد جواد اولیاء، محمد حسن خورشید نام

که حضور ارزشمند ایشان راهنما و قوت قلبی برای انتخاب مسیر درست انجام طرح بوده است.

و بزرگوارانی که با همدلی و همراهی بی چشمداشت خود در مسیر ایجاد این محتوا همکاری نموده‌اند:

- محمد رضا انتظاری (عضو و دبیر هیئت حامیان مسجد جامع و رئیس کتابخانه‌ی وزیری)

- محمد رضا خجسته (عضو هیئت حامیان مسجد جامع)

- محمد دائمی (متولی مسجد جامع)

- سامان کارگر (معاون سابق اداره‌ی میراث فرهنگی استان یزد)

- حسین مسرت (کارشناس مسئول نسخ خطی کتابخانه‌ی وزیری یزد)

- محمد ضیاء اولیاء (کارشناس امور رسانه)

و همکار ارجمند: آقای مهندس مهدی میرزایی

تقدیم به

تلاشگران عرصه‌ی پیشرفت و آبادانی این سرزمین

و

تمامی پویندگان راه علم و معرفت

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۴
مقدمه.....	۲۰
بخش اول: سیر بازسازی و تجارب	
۱- مقدمه.....	۲۷
۲- تاریخچه.....	۲۸
۳- تصمیم برای بازسازی: دغدغه‌ی یک مرد بزرگ.....	۳۳
۴- تشکیل هیئت حامیان برای حمایت از بنای مُعظم و ماندگار مسجد.....	۳۸
۵- جذب کمک‌های مردمی برای احیای مسجد.....	۴۱
۶- مرمت مسجد.....	۴۳
۷- توسعه‌ی مسجد.....	۴۶
۸- احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد.....	۵۳
۹- تأسیس کتابخانه‌ی وزیری.....	۵۸
۱۰- ایجاد برج و نصب ساعت.....	۶۳
۱۱- مراسم‌ها و آیین‌های مسجد.....	۶۸
بخش دوم: تحلیل سیر بازسازی و تجارب	
۱- مقدمه.....	۷۸
۲- بررسی کلی ساختار مدیریت و مؤلفه‌های آن.....	۷۹
۳- تبیین رویدادهای کلیدی: به کارگیری کاربرگ‌های مدل SRRE.....	۸۰
رویداد ۱: تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد.....	۸۲
رویداد ۲: تشکیل هیئت حامیان مسجد.....	۸۳
رویداد ۳: مرمت مسجد.....	۸۵
رویداد ۴: توسعه‌ی مسجد.....	۸۸

- رویداد۵: احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد ۹۰
- رویداد۶: تأسیس کتابخانه‌ی وزیری ۹۱
- رویداد۷: ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع ۹۲
- ۴- نگاشت شناختی ۹۳
- ۴-۱- واقعه نگاری: طراحی نمودار شناختی ۹۴
- ۴-۲- تحلیل وقایع: تبیین و تفسیر نمودار شناختی ۹۶
- ۵- شناسایی و دسته بندی عوامل موفقیت در بازسازی و توسعه‌ی مسجد ۱۱۴
- ۶- جمع بندی و ارائه‌ی یک تحلیل عمیق تر ۱۱۶
- ۷- منابع ۱۲۴

فهرست تصاویر

- تصویر شماره ۱- عکس هوایی از مسجد جامع کبیر یزد..... ۲۸
- تصویر شماره ۲- طاق خشتی به جای مانده از مسجد عتیق..... ۳۱
- تصویر شماره ۳- مسجد جامع یزد (سال ۱۳۱۲ خورشیدی)..... ۳۵
- تصویر شماره ۴- نمایی از وضعیت مسجد قبل از مرمت..... ۳۷
- تصویر شماره ۵- مسجد جامع در سال ۱۳۱۸- نمایی از سردر و فضای روبروی آن- بنای جلوی سردر برای احداث خیابان تخریب شده است..... ۴۷
- تصویر شماره ۶- نمایی از خیابان ایجاد شده روبروی مسجد جامع سال ۱۳۳۴..... ۴۸
- تصویر شماره ۷- نمایی از وضعیت فعلی خیابان مسجد جامع یزد..... ۴۹
- تصویر شماره ۸- نمای بیرونی مسجد جامع قبل از تاسیس کتابخانه وزیری (۱۳۱۲)..... ۶۲
- تصویر شماره ۹- نمای بیرونی مسجد در بخشی که تبدیل به کتابخانه وزیری گردیده است..... ۶۳
- تصویر شماره ۱۰- ساعت مسجد جامع- در حال ساخت..... ۶۶
- تصویر شماره ۱۱- نمای جدید از ساعت مسجد جامع یزد..... ۶۷
- تصویر شماره ۱۲- مراسم پوش کشی در مسجد جامع یزد..... ۷۱
- تصویر شماره ۱۳- نمایی از صحن مسجد جامع یزد بعد از نصب پوش..... ۷۲

فهرست جداول

- جدول ۱- کاربرگ رویداد "تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد" ۸۲
- جدول ۲- کاربرگ رویداد "تشکیل هیئت حامیان مسجد" ۸۳
- جدول ۳- کاربرگ رویداد "مرمت مسجد" ۸۵
- جدول ۴- کاربرگ رویداد "توسعه‌ی مسجد" ۸۸
- جدول ۵- کاربرگ رویداد "احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد" ۹۰
- جدول ۶- کاربرگ رویداد "تأسیس کتابخانه‌ی وزیری" ۹۱
- جدول ۷- کاربرگ رویداد "ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع" ۹۳

فهرست نمودارها

- نمودار ۱- نمودار شناختی "سیر بازسازی و تجارب مسجد جامع یزد"..... ۹۵
- نمودار ۲- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "تصمیم گیری برای بازسازی مسجد" ۹۶
- نمودار ۳- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "توسعه‌ی مسجد"..... ۱۰۰
- نمودار ۴- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد" ۱۰۴
- نمودار ۵- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "تأسیس کتابخانه‌ی وزیری"..... ۱۰۹
- نمودار ۶- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع"
..... ۱۱۱

پیشگفتار

پیامبر اکرم (ص): دانش را با نوشتن در بند (ماندگار) کنید^۱.

استان یزد همواره مهد پرورش افراد و بزرگانی بوده است که با همت والای خود، در جهت اعتلای نام دیارشان کوشیده و طرح‌های بزرگ و ارزشمندی - در زمینه‌های مختلف صنعت، کشاورزی و خدمات - را به این دیار هدیه نموده‌اند.

بدون شک، توجه به تجربیات و دانش این افراد و مجموعه‌های به یادگار مانده از آنان، بزرگترین و بهترین شیوه‌ی ارج نهادن به آنان و نیز بهترین راهنما برای جوانان و ادامه دهندگان مسیر رشد و تعالی خواهد بود.

در یک بررسی اجمالی می‌توان دریافت شرکت‌ها، نهادها، انجمن‌ها و سازمان‌های بسیاری در زمان‌های مختلف در حوزه‌های گوناگون اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و با ایده‌ها و آرمان‌های بزرگ به فعالیت پرداخته و در مسیر فعالیت حرفه‌ای پای گذارده‌اند؛ اما در این گذرِ پریچ و خم، سرانجام‌های متفاوتی را به خود دیده‌اند. گروهی که البته تعدادشان هم بسیار زیاد است، شکست خورده و محو شده‌اند؛ گروهی دیگر مانده‌اند و

^۱ میزان الحکمه جلد یازده

ادامه داده‌اند، اما کاملاً معمولی و در سطح متوسط. اما گروهی نیز هستند که هرچند تعدادشان بسیار کمتر از دو گروه قبلی است، اما آنچنان موفق عمل نموده‌اند که درخشندگی و بزرگی خود را در سطح ملی و بین‌المللی نمایان ساخته و می‌سازند. البته می‌توان گفت این روند در جوامع و زمان‌های مختلف تکرار می‌شود و آنچه مهم است، تلاش در جهت فراهم کردن زمینه‌ی ایجاد "موفق‌ها" و کاهش "شکست‌خورده‌ها" است.

یکی از راهکارهای مناسب در راستای رسیدن به این مهم، فرهنگ‌سازی در سطح جامعه از طریق انتشار و در اختیار قرار دادن تجربیات طرح‌های موفق و برجسته‌ی استان می‌باشد. چالش اصلی این راهکار اینجاست که، هرچند مجموعه‌های موفق و برجسته‌ی بسیاری در استان وجود دارند و به فعالیت خود ادامه می‌دهند، اما مدیران و کارکنان فعال در این سازمان‌ها افکار، دیدگاه‌ها، تجارب، آموخته‌ها و اندوخته‌های علمی و تجربی خود را مکتوب و مستند نموده‌اند. دانش نهفته در تغییرات مدیریتی و فرایند آن به قلم مدیران و کارشناسان به رشته‌ی تحریر در نیامده است و بدین ترتیب امکان انتقال این تجارب به نسل‌های بعد وجود ندارد. این خلأ نه تنها در سطح کلان سازمان‌ها و مجموعه‌های اقتصادی و غیر اقتصادی استان که در ارتباط با فعالیت‌های داخلی یک سازمان نیز به چشم می‌خورد. در یک مجموعه‌ی برجسته، موفقیت‌های بسیاری در طول سالیان با تحمل دشواری‌ها و کاستی‌ها و صرف زمان و هزینه به دست آمده است و چه

خوب است که بتوان با بهره برداری مناسب و الگو برداری های به جا، در راستای تعمیم این تجربیات گام برداشت.

آنچه در ادامه آمده است، یک جلد از مجموعه‌ی پنج جلدی کتاب‌هایی با عنوان "تأملی بر سیر تاریخی و تجارب طرح‌های برجسته‌ی استان یزد" می‌باشد که با اهداف زیر تدوین گردیده است:

- ثبت تاریخی و تحلیلی تجارب، مراحل رشد و سایر رویدادهای اصلی در طرح‌های برجسته‌ی استان؛

- تقویت فرهنگ تلاش و پشتکار و کارآفرینی در جامعه به خصوص جوانان؛

- ایجاد محتوای آموزشی مناسب از الگوهای برجسته‌ی بومی برای استفاده‌ی دانشجویان و اساتید دانشگاه به خصوص رشته‌های مدیریت؛ و
- استخراج الگوهای بومی توسعه‌ای در استان و بسط دادن آن به سایر حوزه‌ها و طرح‌های آینده‌ی استان و کشور.

- این مجموعه‌ی پنج جلدی که حاصل کار و تلاش بی وقفه‌ی تیم مدیریتی و اجرایی پروژه و همراهی و همکاری تعدادی از مدیران استانی و نیز هدایت پیشکسوتان دلسوز این دیار می‌باشد، به پنج طرح زیر پرداخته است:

جلد اول: پارک علم و فناوری یزد

جلد دوم: بنگاه شیرینی سازی حاج خلیفه علی رهبر و شرکاء

جلد سوم: مسجد جامع کبیر یزد

جلد چهارم: طرح انتقال آب از سرچشمه‌های زاینده رود

جلد پنجم: بیمارستان دکتر مجیبیان یزد-

این پنج طرح بر اساس نظرات گروهی از خبرگان و بر مبنای شاخص‌های توجه به سلامت جامعه و حفظ محیط زیست، ایجاد اشتغال، ایجاد درآمد عمومی، قدمت و پایداری و نهایتاً نام‌آوری برای استان، از میان لیست بلندی از طرح‌های برجسته‌ی استان انتخاب و با استفاده از روش مصاحبه و نیز بررسی مستندات موجود و بر مبنای رویدادهای کلیدی در سیر تاریخی شکل‌گیری آن طرح، بررسی و تحلیل گردیده‌اند. محتوای ایجاد شده در دو بخش سیر تاریخی و تجارب و نیز تحلیلی بر آن، ارائه گردیده است. این مجموعه که با این سبک و سیاق، در استان تقریباً بی مانند می باشد؛ وجوه تمایزی نسبت به نمونه‌های تولید شده در کشور دارد که مهمترین آن‌ها، نگاه رویداد محور در طول یک بازه‌ی زمانی تاریخی به کل مجموعه (نه صرفاً شخص کلیدی) می‌باشد.

به امید آنکه این تلاش‌ها آغازی باشد در مسیر بلند شناخت، مستند سازی و انتقال تجارب بزرگان این سرزمین به جامعه‌ی سختکوش و سربلند ایران. در پایان، علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته، این مجموعه خالی از اشکال نبوده و انتظار می‌رود این کتاب در معرض دقت و توجه خوانندگان محترم

قرار گرفته و با ارائه‌ی نظرات ارزشمند خود^۲، نقشی هر چند کوچک در رسیدن به هدفی بزرگ، ایفا کرده و ما را در برداشتن قدم‌های موثرتری در آینده، یاری نمایند.

شرکت سامان‌آوران توسعه

کوثر روشنی - عباس زارع بناد کوکی

بهار سال دولت و ملت، همدلی و هم‌زبانی (۱۳۹۴)

---

^۲ پست الکترونیکی samanavaranco@gmail.com آماده‌ی دریافت نظرات، پیشنهادات

و انتقادات خوانندگان محترم به خصوص فرهیختگان ارجمند می‌باشد.

مقدمه

این کتاب به همراه چهار جلد دیگر، خروجی پروژه‌ی پژوهشی با عنوان "شناسایی و مستندسازی تجارب طرح‌های برجسته‌ی استان یزد" می‌باشد. بسیاری از گفتنی‌ها در قالب پیشگفتار و البته متن اصلی کتاب بیان گردیده است. آنچه که شاید برای خوانندگان ارجمند به خصوص اندیشمندان و فرهیختگان جالب توجه باشد، گام‌های اصلی طی شده در این پروژه برای ایجاد خروجی‌های اصلی (پنج جلد کتاب) است. بدین منظور سعی گردیده در ادامه با رعایت اختصار، مراحل و فعالیت‌های اصلی تشریح گردد.

این پروژه را می‌توان به دو بخش اصلی تقسیم نمود. این دو بخش به ترتیب عبارتند از:

- انتخاب طرح‌های برجسته در استان یزد

- بررسی پیرامون طرح‌های برجسته و تحلیل و تدوین اطلاعات

مرحله اول: انتخاب طرح‌های برجسته در استان یزد

در بخش اول این پروژه، در ابتدا لیست بلندی از طرح‌های برجسته در استان یزد تهیه گردید. سپس به منظور کوتاه نمودن لیست و انتخاب پنج طرح برجسته، با استفاده از نظرات گروهی از خبرگان شاخص‌هایی تدوین گردیده و وزن‌دهی شدند. این شاخص‌ها به همراه وزن آن در جدول زیر درج گردیده‌اند.

وزن نرمال	عنوان شاخص	ردیف
۰/۲۴	توجه به سلامت جامعه و حفظ محیط زیست	۱
۰/۲۰	ایجاد اشتغال	۲
۰/۲۱	ایجاد درآمد عمومی	۳
۰/۱۶	قدمت و پایداری	۴
۰/۱۹	نام‌آوری برای استان	۵

در ادامه با بهره‌گیری از نظرات همان گروه، گزینه‌های اولیه‌ی موجود در لیست بلند بر اساس شاخص‌های موزون ارزیابی گردیده و در پایان، پنج طرح به عنوان طرح‌های برجسته برای طی مسیر پروژه انتخاب گردید.

مرحله دوم: بررسی پیرامون طرح‌های برجسته و تدوین و تحلیل اطلاعات آن برای انجام مرحله‌ی دوم پروژه، در ابتدا تیم‌های تخصصی برای مطالعه و شناخت پیرامون هر یک از طرح‌ها تشکیل و به عنوان نخستین گام، اطلاعات اولیه‌ای از هر یک از طرح‌ها استخراج گردید. در ادامه منابع و مستندات موجود در باره‌ی هر یک از این طرح‌ها بررسی و جمع‌بندی شد. جمع‌بندی اولیه‌ی اطلاعات بدست آمده منجر به ایجاد یک اینفوگراف از رویدادهای^۳ برجسته‌ی هر طرح در یک خط زمانی از مرحله‌ی ایجاد

^۳ منظور از رویدادها، وقایع و اتفاقات مهم و برجسته در سیرتاریخی شکل‌گیری و فعالیت هر طرح می‌باشد.

تاکنون گردید^۴ (این اینفوگراف در انتهای مقدمه درج گردیده است). سپس بر مبنای مدل SRRE^۵ (به عنوان مدل پایه‌ی پروژه) کاربرگ‌هایی برای شناسایی و تبیین رویدادهای اصلی در هر طرح ایجاد و به کار گرفته شد.

لازم به ذکر است که این کاربرگ‌ها بر اساس مدل، چهار جنبه‌ی مهم پیرامون هر رویداد و تصمیم مدیریتی را بررسی می‌نماید. این چهار جنبه با مفهومی که در این پروژه به کار گرفته شدند، عبارتند از:

Situation:S: بیان موقعیت تجربه‌ی (تصمیم) مدیریتی شامل مسائل مدنظر، افراد مسئول، ذینفعان و غیره؛

R:Response: اقدام انجام شده در تجربه‌ی (تصمیم) مدیریتی شامل ورودیها (پرسنل، بودجه، تحقیقات، تجربه و غیره) و خروجیها (شامل فعالیتهای دست یافته و افراد یا بازارهای بدست آمده و غیره)

R:Result: نتایج و داده‌های کمی و کیفی که خروجیهای مهم یک تجربه (تصمیم) را نشان میدهد.

---

^۴ Timeline Infographic

^۵ این مدل برای تحلیل تصمیم استفاده می‌شود و از آنجایی که هر یک از رویدادهای پروژه، در پی یک تصمیم مهم اتفاق افتاده‌اند، در این پروژه برای تحلیل رویدادها از این مدل بهره برده شده است.

Evidence:E: شواهد موجود برای نتایج و اطلاعات ذکر شده در بندهای

قبلی

کاربرگ های تشکیل شده از چهار قسمت فوق، به صورت اولیه بر اساس اطلاعات بدست آمده از رویداد ها و تجربه های اصلی هر طرح تکمیل گردیده و در ادامه برنامه ریزی برای انجام مصاحبه های تخصصی صورت پذیرفت.

مصاحبه در این طرح به منظور شناخت بیشتر و بهتر از سیرتاریخی و تجارب انجام گردیده است. مصاحبه ها در هر طرح تا شفافیت دقیق و روشن شدن ابعاد هریک از رویداد ها با افراد مختلف (اعم از مدیران و یا سایر افرادی که از سرگذشت طرح ها اطلاع دقیق داشتند) ادامه یافت. از اطلاعات بدست آمده در مرحله مصاحبه پس از اعتبار سنجی، دو استفاده مجزا گردیده است. اول، تدوین سیرتاریخی و تجارب هر طرح به گونه ای داستان وار که در بخش اول این کتاب در اختیار خواننده قرار گرفته است. دوم، تحلیل سیرتاریخی و تجارب هر طرح که برای تحقق آن مراحل زیر طی شده است.

برای تحلیل سیر تاریخی و تجارب هر طرح، ابتدا کاربرگ هایی که در مراحل قبل به صورت اولیه تکمیل گردیده بود، نهایی شد. سپس هریک از

رویدادهای طرح در سه وضعیتِ موقعیت، پاسخ و نتایج و با استفاده از مفهوم "نگاشت شناختی"^۶ و در قالب نمودارهایی تصویری و تحلیل گردید. این تحلیل‌ها بر اساس اطلاعات و شناخت مؤلف از هر رویداد بوده و سعی گردیده تا از نظم و نظام کافی برای بهره‌گیری مخاطب برخوردار باشد. در ادامه‌ی تحلیل‌ها، برخی از مهمترین عوامل موفقیت در طرح از نظر مؤلف شناسایی و با بهره‌گیری از آن‌ها، تحلیل‌های عمیق‌تری از سیر تاریخی ایجاد و تجارب هر طرح ارائه گردیده است.

در پایان، لازم به ذکر است که حداکثر تلاش برای کسب اطلاعات جامع و تحلیل برمبنای آن صورت پذیرفته است و سعی گردیده تا کمتر قضاوت شخصی مؤلف، در تحلیل‌ها و مطالب وارد گردد.

---

^۶ Cognitive Mapping

بخش اول:

سیربازسازی و تجارب

۱- مقدمه

شهر یزد، نگینی در دل کویر است که سالیان سال با تلاش، پشتکار و ایمان مردمانش به درخشش خود ادامه داده است. ثمره‌ی همت بلند مردمان دیار قنات و قنوت و قناعت، یادگارهای ارزشمندی را در حوزه‌های مختلف به جای گذاشته است. یکی از این یادگارها "مسجد جامع کبیر" می‌باشد که بیش از ۹۰۰ سال قدمت داشته و از زیباترین مساجد جامع کشور و یکی از شاهکارهای معماری و تاریخی ایران به شمار می‌رود.

در تمامی قرون بعد از اسلام، یکی از مهمترین فعالیت‌های عمرانی، ایجاد بناهای آموزشی و مذهبی و از همه مهم‌تر مسجد، به عنوان نشانه‌ای از حضور و حکومت خداوند بر زمین، سر لوحه‌ی کار مردمان این شهر بوده است. معماران، واقفان و متولیان یزدی با عشق و ایمان خداوند که در دل گمارده بودند، هر آنچه در چنته‌ی هنر و ذوق و فناوری داشتند، در ساختن مسجد به کار بسته‌اند. از این جهت است که با آثاری مانند مسجد جامع کبیر یزد در شهر یزد مواجه می‌شویم (دهقان چناری، ۱۳۹۰).

مسجد جامع کبیر یزد دارای مساحتی بالغ بر ۱۰۰۰۰ متر مربع است که دارای شبستان و زمستان‌خانه می‌باشد. در فصل‌های بهار، پاییز و زمستان در شبستان و در فصل تابستان زیر گنبد و پیش طاق، نماز خوانده می‌شده است.

مکان فعلی مسجد جامع کبیر یزد در قدیم، مرکز شهر بوده است و بازار و میدان تره‌بار در این مکان قرار داشته است. از نکات قابل توجه اینست که این مسجد دارای هفت درب بوده است که به هفت محله راه داشته است.

۲- تاریخچه

به لحاظ زمانی، می‌توان سه دوره را به عنوان نقاط عطف و کلیدی در تاریخچه‌ی مسجد جامع کبیر یزد نام برد: ۱- دوره‌ی مسجد عتیق ۲- دوره‌ی مسجد جدید ۳- دوره‌ی اقدامات مرمتی از زمان تلاش‌های مرحوم حجت الاسلام و المسلمین وزیری.

تصویر شماره ۱- عکس هوایی از مسجد جامع کبیر یزد (منبع: پرونده ثبت جهانی مسجد جامع - اداره کل میراث فرهنگی یزد)

مسجد جامع عتیق^۷

بنای اولیه‌ی مسجد جامع کبیر یزد حدود نهصد سال پیش در زمان سلطان علاءالدوله‌ی کالنجار گذاشته شد^۸. بنا بر بعضی نقل قول‌ها، علت معروف شدن یزد به دارالعباده این بوده است که سلطان علاءالدوله اهل عبادت بوده و به همین دلیل مسجد جامع کبیر را ساخته است و سال‌هایی که در یزد ساکن بوده، به طور مداوم درون مسجد به عبادت می‌پرداخته است و همچنین دختران وی نیز به عبادت می‌پرداخته‌اند. بنا بر برخی نقل قول‌ها،

^۷ مسجد جامع قدیم

^۸بانی مسجد قدیم، گرشاسب بن علی بن فرامرزن علاءالدوله کالنجار در زمان آل بویه که در سال‌های ۵۰۴ تا ۵۲۷ در یزد حکومت می‌کردند، بوده است (افشار، ۱۳۵۴). البته در جای دیگری احداث مسجد را مربوط به نیمه‌ی دوم سده‌ی سوم قمری، در زمان حکومت "عمرو لیث" و در عصر صفویان و یا قبل از سلاجقه می‌دانند. علاءالدوله امیر علی بن فرامرز کاکویی، ساختن مناره‌ای بر سر گنبد مسجد را شروع کرد که تا سال ۸۵۹ ق دوام داشت. "ارسلان خاتون"، همسر علاءالدوله امیر علی بن فرامرز، در اواخر سده‌ی پنجم، مناره‌ای را در کنار مسجد بنیان کرد؛ مناره‌ای که تا سال ۷۰۸ ق یا تا سال ۸۳۲ ق پا برجا بوده است و فرزند آن‌ها "گرشاسب بن علی بن فرامرز بن علاءالدوله (گرشاسب ثانی)"، در اوایل سده‌ی ششم قمری، در کنار ساختمان قدیمی مسجد عتیق و در سمت غربی آن، مسجدی بنا کرد که بعدها تحت عناوینی مثل مسجد جمعه‌ی قدیم، مسجد در ده، مسجد گرشاسبی و مسجد شهرستان نام گرفت که از مساجد دیگر باز شناخته شود (گلشن، ۱۳۷۷).

قبل از این که این مکان به مسجد تبدیل شود، آتشکده‌ای مربوط به عصر ساسانی بوده است به گونه‌ای که به نقل از محمد کریم پیرنیا در یادداشتی بیان شده است که "کهن ترین قسمت مسجد، کریاسی است که در پشت تکیه قرار گرفته و نیز صفه‌ای است نزدیک مسجد گرشاسب و پشت مرکز برق، که از رسم طاق و نوع مصالح آن پیداست متعلق به یک معبد پیش از اسلام بوده. وجود محلی به نام تل خاکستر در آن حوالی حاکی از آن است که قبلاً آتشکده در مجاورت آن وجود داشته است" (افشار، ۱۳۵۴).

در واقع این آتشکده در قسمت انتهایی مسجد، قرار داشته است و به عنوان یک مکان مقدس مورد احترام بوده است؛ اما به گفته‌ی زرتشتی‌ها، آتش فرار می‌کند و به همین دلیل آتشکده را به جای دیگری^۹ انتقال داده‌اند. با وجود مرمت‌ها و تعمیرات منظم بر روی این بنا، به علت سیلاب و بارندگی‌های شدید در سال ۶۳۷ ق، بنای گلین مسجد جامع قدیم به طور جدی آسیب دید و از بین رفت (افشار، ۱۳۵۴).

^۹ آتشکده‌ی زرتشتیان یزد، هم اکنون در خیابان کاشانی قرار دارد.

تصویر شماره ۲- طاق خشتی به جای مانده از مسجد عتیق (منبع: پرونده ثبت جهانی مسجد جامع - اداره کل میراث فرهنگی یزد)

مسجد جامع جدید

آغاز ساخت مسجد جامع جدید، به قرن هشتم هجری بر می گردد. زمانی که سید رکن الدین محمد^{۱۰} با همت والای خود بنای اولیه گلدسته‌ها را پایه

^{۱۰} قاضی شهر یزد در حدود قرن هفتم ه. ق

گذاری می‌کرد^{۱۱}؛ تا اینکه تقدیر، دست او را از دنیا کوتاه کرده و کار ساخت گلدسته‌ها را نیمه تمام گذاشت و تداوم این توفیق بزرگ، نصیب دیگران شد.

پس از فوت سید رکن الدین محمد، برادر وی سید شمس الدین به همراه افراد دیگر، کار ساخت گلدسته را ادامه داد. بعد از سید رکن الدین محمد، سنی فاطمه همسر امیر چخماق شامی (سازنده میدان امیرچخماق) و خواهر گوهرشاد در زمان قاجاریه، پیش طاق و گنبد را پایه گذاری کرد؛ به این صورت که نقشه‌ی آن را معمارها کشیدند و کار ساخت شروع شد. سپس نماینده‌ی حاکم کرمان بعد از عزیمت به یزد، قسمتی از زمین‌های کنار مسجد را خریداری نمود و به مسجد اضافه کرد. بعد از آن، شاه صالح محمد ولی میرزا پسر فتح علیشاه قاجار در زمان قاجاریه، شبستان (گرم‌خانه) را ساخت. یکی از انگیزه‌های وی از ساخت شبستان این بود که طلبه‌هایی که درس می‌خواندند در زمستان بتوانند در شبستان اقامت داشته باشند و با ساخت این شبستان، مسجد تکمیل شد.

---

۱۱ البته همانطور که قبلاً نیز بیان شد؛ گلدسته‌هایی قبلاً ساخته شده بود که به دلایل نامشخصی (شاید اوضاع جوی) از بین رفته بود و در این زمان مجدداً ساخت گلدسته‌ها در دستور کار قرار گرفته است.

۳- تصمیم برای بازسازی: دغدغه‌ی یک مرد بزرگ

در بیان سرگذشت مسجد جامع کبیر یزد، قطعاً نام‌ها و اراده‌های استواری دیده می‌شوند که هریک نقش ارزنده‌ای را در به یادگار ماندن این بنای معظم و الهی ایفا نموده‌اند. در این میان، نام مرحوم حجت الاسلام وزیری^{۱۲}

---

۱۲ مرحوم وزیری، عالم و خیر یزدی بود که در سال ۱۲۷۳ ه.ش در یزد متولد شد. دیری نگذشت که این کودک ابجد خوان از فیض سرپرستی پدر محروم شد. تعلیم قرآن و کتابت را در منزل و نزد مادر خود و در کنار کودکان محله که نزد مادرش تعلیم می‌دیدند، فراگرفت و هنوز نوجوانی کم سال بود که دروس حوزوی و سطح را نزد دایی زاده خود، مرحوم معتمد الاطبا شروع نمود و به زودی در مدرسه‌ی شفیعیه، مدرسه‌ی خان، مصلاهی صفدر خان و نزد اساتیدی مانند آیت الله حاج شیخ غلامرضا فقیه خراسانی، آیت الله حاج میرزا سید علی مدرسی و دیگران به تلمذ پرداخت. حجه الاسلام وزیری، مردی فعال و زیرک و دوراندیش و در امر تبلیغ دین، بسیار کوشا و بی همتا بود. با مراجع و آیات عظام قم حضوراً یا به وسیله‌ی مکاتبه، پیوسته در تماس بود و از مراجع بزرگ زمان، خط ارشاد و تبلیغ می‌گرفت و صاحب اجازه‌ی رسمی بود. سخنرانی‌های این خطیب دینی، همیشه با آیه‌ی شریفه‌ی "رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَّيَسِّرْ لِي اَمْرِي ..." شروع می‌شد و واجد مباحثی تازه و گیرندگی خاص خود بود؛ بطوریکه دانش آموزان مدارس دولتی آن زمان که درسی و سوادآموزی بودند، بیشتر جذب سخنرانی‌های جالب او می‌شدند و این به سبب روانشناسی و عمق تعهد آن مرحوم به امر تبلیغ و شیوه‌ی صحیح گفتار بود.

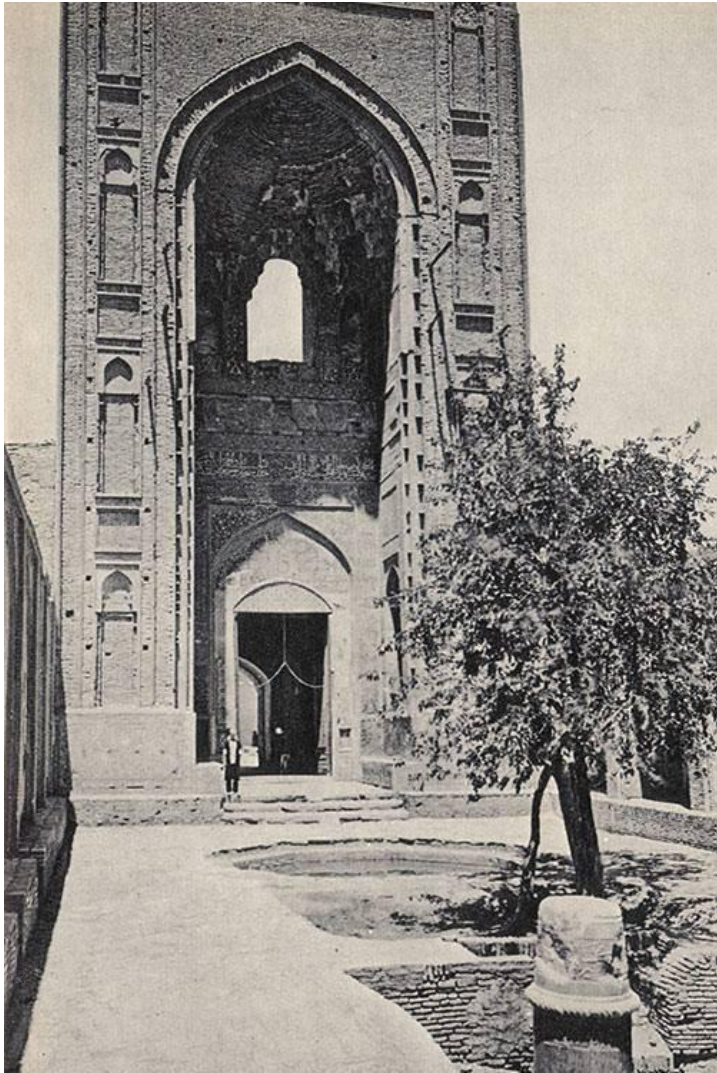
این عالم زمانه در سال ۱۳۵۶ ه.ش در یزد وفات یافت (به نقل از سایت کتابخانه‌های آستان قدس رضوی).

به جهت نقش برجسته و تأثیرگذار بسیار به چشم می‌آید. همان انسانی که با تلاش و پشتکار و نیت خالص، مصداق این آیه‌ی شریفه از قرآن مجید قرار گرفت که "مسجدهای خدا را کسانی عمارت می‌کنند که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند و نماز می‌گزارند و زکات می‌دهند و جز از خدا نمی‌ترسند، امید است که اینان از هدایت یافتگان باشند"^{۱۳} و قطعاً توجه به فعالیت‌های ارزشمند ایشان در جهت احیای این بنای عظیم، می‌تواند سرمشق و الگویی برای علاقه‌مندان و شیفتگان این مسیر باشد.

حدود ۹۰ سال پیش (حدود سال ۱۳۰۰) بعد از چند قرن فعالیت، مسجد دچار آسیب‌های زیادی شده بود، به گونه‌ای که تقریباً بسیاری از قسمت‌های آن بی‌شبهت به مخروبه‌ای بیش نبود. یادداشتی از نوشته‌های پدر ایرج افشار در سال ۱۳۰۴ وضعیت نامناسب مسجد جامع را به این صورت تشریح می‌کند: «... قسمت عمده‌ی کاشی‌های رنگارنگ و روح‌افزا و دل‌انگیز معرق از ستون‌ها، طاق نماها و مغازه‌ها، افتاده و به جای آن‌ها، آجرهای خاکی رنگ، منظره‌ی حزن‌انگیزی را نمایش می‌دهند...» (افشار، ۱۳۵۴).

---

^{۱۳} آیه‌ی ۱۸ سوره‌ی مبارکه‌ی توبه: *إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَى اللَّهِ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ*

تصویر شماره ۳- مسجد جامع یزد (سال ۱۳۱۲ خورشیدی)- عکاس: آرتور پوپ- (منبع:

سایت یزدنگار - www.yazdnegar.ir)

عوامل متعددی در وارد شدن آسیب به بنای ارزشمند مسجد نقش داشته است. از مهمترین این عوامل می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: انجام ناقص تخریب‌های وسیع دوران قاجار عمدتاً بر روی بناهای گلین مسجد جامع عتیق و مسجد جامع قدیمی گرشاسبی، وجود سازه‌های آبی قدیمی (آب انبار و مجاری آب قنات) و مکان‌های مرطوب دیگری همچون غسل‌خانه‌های قدیمی و خلوات، سیستم اداری درآمدهای مسجد، از بین رفتن درآمدهای موقوفات، عدم اضافه شدن موقوفات جدید، کاهش چشمگیر اعانات و کمک‌های مردمی، ضعف حکومت ایالت یزد و به طور کلی اقتصاد بیمار یزد و ایران در یک‌صد سال آخر حکومت قاجاریه (اسلامی، اژدر و خدایی، ۱۳۸۸).

البته با یک نگاه دقیق تر می‌توان این عوامل را در دو جنبه‌ی اساسی یعنی نبود متولی برای مسجد و کمبود منابع مالی برای بازسازی مسجد خلاصه نمود.

وضعیت نامناسب این مسجد، همچنان ادامه داشت تا اینکه دست تقدیر، افتخار بازسازی این بنای عظیم و ماندگار را نصیب مردی از نوادگان رسول خدا(ص) نمود. آغاز این حرکت عظیم به سال ۱۳۲۴ بازمی‌گردد. هنگامی که مرحوم وزیری دیرگاه از مجلس احیاء شب‌های ماه مبارک رمضان، به منزل مراجعت می‌نمودند. مشاهده‌ی صحنه‌ی خاموش و بی رونق مسجد جامع و بنای تقریباً مخروبه‌ی آن، دل ایشان را به لرزه درآورد و منجر به

ایجاد یک تصمیم بزرگ در ذهن آن انسان بزرگ گردید. تصمیمی که به موجب آن، خود را متعهد نمودند که در راه تعمیر و آبادانی و ترویج مسجد کمر همت ببندند (دهقان چناری، ۱۳۹۰).

تصویر شماره ۴- نمایی از وضعیت مسجد قبل از مرمت- (منبع: پرونده ثبت جهانی مسجد جامع - اداره کل میراث فرهنگی یزد)

پس از عزم و اراده محکم مرحوم وزیری برای تعمیر مسجد، ایشان به کمک برخی از خیرمندان آن دوران، برای جمع آوری کمک‌های مردمی

جهت شروع تعمیرات اقدام نموده و با تأمین کارگران و تهیه مصالح و لوازم مورد نیاز، تعمیرات مسجد آغاز گردید (قریشی، ۱۳۷۴).

۴- تشکیل هیئت حامیان برای حمایت از بنای مُعظم و ماندگار مسجد

حفظ و نگهداری بنای عظیمی مثل مسجد جامع کبیر یزد- همانند احیای آن- نیازمند همت و تلاش بی‌وفقه‌ای می‌باشد. عزم و اراده‌ی پولادین مرحوم وزیر، به احیای این بنای عظیم محدود نشد و دوران‌دیشی این انسان بزرگ منجر به ایجاد نهاد ارزشمندی برای مدیریت، حفظ و نگهداشت این مسجد گردید. این نهاد ارزشمند، "هیئت حامیان" بود. در واقع تشکیل هیئت حامیان را می‌توان به عنوان یکی از اقدامات کلیدی در تاریخ احیای مسجد جامع نام برد. این هیئت در امر سرپرستی و نظارت بر اقدامات تعمیراتی مسجد در آن دوران نقش مهمی را ایفا نمود و به لحاظ زنده کردن اوقاف و همچنین جلب حمایت خیرین، فعالیت‌های مستمری تاکنون انجام داده است.

ماجرای شکل‌گیری هیئت حامیان مسجد جامع کبیر یزد از آنجایی آغاز شد که مرحوم وزیر، همزمان با آغاز فعالیت‌های احیای مسجد درصدد تشکیل هیئتی متشکل از بیش از ۵۰ نفر از نیکوکاران و فعال‌ترین افراد بین اصناف و طبقات مختلف برآمد که امر تعمیرات را به طور همه‌جانبه زیر نظر گیرد و مقاصد و دستورات ایشان را در این مسیر به سرعت جامه‌ی

عمل بیوشاند (قریشی، ۱۳۷۴). بدین ترتیب، جلسه‌ی اول هیئت حامیان مسجد جامع کبیر با حضور برخی از علما، فضلا، کسبه، تجار، اقشار فرهنگی و سایر اقشار مردم در سال ۱۳۲۴ در دفتر مسجد جامع تشکیل گردید.

در اوایل فعالیت این هیئت، مرام‌نامه‌ای شامل ده ماده و نیز اساسنامه‌ای در ۳۱ ماده و یک تبصره در جلسه‌ی عمومی مورخ ۱۳۲۵/۷/۱۳ به تصویب رسید و ضمن آن یک نفر مدیر، یک نفر معاون، یک نفر منشی و یک نفر حسابدار پیش بینی شد (قریشی، ۱۳۷۴). ترکیب هیئت حامیان از همان سال‌ها تاکنون به گونه‌ای بوده است که اعضای از گروه‌های مختلف اجتماعی در آن حضور دارند و از نظر سیاسی وابسته به جریان خاصی نیست و اکثر این افراد بدون دریافت حق الزحمه به فعالیت می‌پردازند و در مواردی هم که حق الزحمه‌ای برای متولیان تعیین گردیده، عمدتاً از طرف آن‌ها برای مخارج جاری مسجد اهداء و هزینه می‌گردد که به عنوان نمونه، از تهیه‌ی زیلو و برخی دیگر از نیازمندی‌های مسجد از همین راه می‌توان اشاره نمود. البته نفقات معدودی که برخی از فعالیت‌های اداری و مستمر را انجام می‌دهند، حقوق مختصری را از مسجد دریافت می‌کنند.

این هیئت، هم اکنون با کارگروه‌های مختلفی (از قبیل کارگروه عمرانی، اوقاف، امور داخلی مسجد، حقوقی و ...) که در طول سال‌ها به وجود آمده‌اند به فعالیت خود ادامه می‌دهد.^{۱۴}

در طول سال‌های فعالیت هیئت حامیان، در مواردی از طرف اداره کل اوقاف، گروهی از افراد (برخی از اعضای هیئت حامیان و برخی از افراد دیگر) به عنوان هیئت امناء^{۱۵} معرفی و برای آن‌ها حکم صادر گردید. این امر با مخالف اکثریت اعضای هیئت حامیان مواجه شده و با بازگرداندن احکام صادر شده، هیئت امناء پیشنهادی آن اداره باطل و هم اکنون مسجد همانند گذشته توسط هیئت حامیان اداره می‌گردد.

لازم به ذکر است که با گذشت مدت زمان زیادی از تشکیل این هیئت و خدمات و نقش ارزنده‌ای که در احیاء و توسعه‌ی مسجد داشته است، در حال حاضر، مدیریت مسجد اندکی سنتی می‌باشد و به پیشنهاد جمعی از جوانان هیئت حامیان که موافق با ادامه‌ی این وضع سنتی نیستند، تلاش می‌شود تا تغییراتی در این زمینه ایجاد گردد که با افزایش درآمدهای

---

^{۱۴} نحوه‌ی کار در کارگروه‌ها بدین شکل است که مسائل موجود در کارگروه مربوطه مطرح می‌شوند و جمع بندی کار، با تصویب هیئت حامیان و سپس با دستور تولیت قابل اجرا می‌باشد.

^{۱۵} هیئت امناء هر مسجد با تأیید اداره‌ی اوقاف، نظارت بر امور آن مسجد را بر عهده دارند.

خاصی که از طریق موقوفات در حال ایجاد شدن است، امکان توسعه‌ی مطلوب در آینده فراهم گردد.

۵- جذب کمک‌های مردمی برای احیای مسجد

احیاء و بازسازی مساجد از تکالیف دینی و اعتقادی مسلمانان بوده و همواره مورد توجه قرار گرفته است. بی شک، کمک‌های مردمی در احیاء و بازسازی مسجد جامع کبیر یزد در طول سالیان گذشته نیز قابل توجه و اثرگذار بوده است.

در آغاز احیای این مسجد، جذب کمک‌های مردمی و خیرین در دستور کار مرحوم وزیری بوده است و تلاش‌های ارزشمند ایشان در این مسیر قابل ستایش می‌باشد.

مرحوم حجت الاسلام وزیری از آغاز احیای مسجد (سال ۱۳۲۴) در مجالس اهل بیت و در بالای هر منبری که می‌رفتند، علاوه بر ترغیب و دعوت مردم به نماز جمعه، با خواندن ابیاتی با لحن بسیار زیبا، مردم را به حمایت و کمک به احیای مسجد ترغیب می‌نمودند:

تاتوانی به جهان خدمت محتاجان کن   به دمی، یا درمی، یا قلمی یا قدمی
و البته بعد از کمک مردم، با خواندن این دو بیت از آن‌ها تشکر می‌کردند (قریشی، ۱۳۷۴):

نیمی از این شکوه ز مرد است یادگار   نیم دگر ز همت مردانه‌ی زن است

نسبت به خدمتی که به مسجد نموده‌ای مزد تو با خداست، دعای تو با من است به منظور جمع‌آوری کمک‌های مالی مردم به این مسجد، یک صندوق به نام صندوق ذخیره‌ی آخرت ایجاد شده بود. مردم، کمک‌های ده شاهی، یک ریالی، دو ریالی، سه ریالی و... و حتی گاهی خانم‌ها طلای زینتی خود را به این صندوق می‌انداختند و پس از شمارش و انجام صورت جلسه، در راه بازسازی و توسعه‌ی مسجد هزینه می‌شده است.

مجموع کمک‌های مردمی جمع‌آوری شده از این طریق بیش از دو میلیون تومان بوده است که رقم قابل توجهی در آن زمان به حساب می‌آمده است (روزنامه رستاخیز، شماره ۴۶۶۲۳ / ۳ / ۱۳۴۹). این کمک‌ها سرانجام منجر به تعمیر و احیای این مسجد گردید.

علاوه بر کمک‌های مستقیم مالی، مردم از هیچ تلاش و کمکی دریغ نمی‌کردند. مثلاً برای انتقال آجر و مصالح به پشت بام، به دلیل هزینه‌ی زیاد کارگر برای این کار، مردم بعد از نماز جماعت ساعتی را برای این کار اختصاص می‌دادند. همچنین بسیاری از افراد به عنوان نذر، چند روزی به عنوان کارگر همکاری می‌کردند و حتی دیده می‌شده است که خیلی از رؤسای ادارات، معلم‌ها، کارمندان نذر می‌کردند و به تعمیر مسجد کمک می‌کردند.

با تلاش و کوشش متولیان و حمایت‌های مردمی، مرمت و احیای مسجد در آن زمان حدود هفت الی هشت سال طول کشید.

۶- مرمت مسجد

احیاء و مرمت مسجد در زمان مرحوم حجت الاسلام وزیری ابعاد مختلفی داشته است که در این بخش به فعالیت‌های اصلی آن پرداخته شده است. از مهم‌ترین فعالیت‌های انجام شده می‌توان به احداث ساختمان‌های جدید، تعمیر و مرمت مسجد و همچنین تجهیز آن اشاره نمود که در ادامه تشریح شده است.

یکی از ساختمان‌های اصلی که در آن زمان ایجاد گردید، شبستان زیبای مسجد می‌باشد. بنای این شبستان زیبا و باشکوه بر روی جایگاه مخروطی مسجد عتیق (که در تصویر شماره ۲- نشان داده شده است) و قسمتی از زمین آتشگاه جدید ایجاد گردید و از آن برای نماز و عبادت در فصل‌های پاییز و بهار و حتی زمستان استفاده می‌شده است.

در آن زمان همچنین زمستان‌خانه (شبستان زمستانه) برای استفاده در فصل زمستان مورد مرمت قرار گرفت.

یکی دیگر از اقدامات مرحوم وزیری، تجدید بنای ساختمان گرم‌خانه‌ی جدید بر روی ویرانه‌ی جماعت‌خانه‌ی احداثی دختران دودمان کالنجار بود (دهقان چناری، ۱۳۹۰).

از دیگر فعالیت‌هایی که در زمان مرحوم وزیری انجام شد، فعالیت‌های تعمیراتی‌ای بود که در مسجد جامع کبیر انجام گرفته است و در اینجا به برخی از موارد اشاره می‌شود: تعویض و مرمت کاشی‌ها، کتیبه‌ها، آجرها و

درب‌ها؛ سفید اندود کردن سقف‌ها، رواق‌ها و سنگفرش‌ها؛ تعمیر سقف‌های فروریخته؛ بندکشی قسمت‌های آجری؛ تعمیر اتاق‌های مخروبه؛ شفته‌ریزی زمین زیرگنبد و پیش‌طاق و همچنین زمین گرم‌خانه‌ی محمد ولی میرزا پس از تعمیرات با سیمان؛ تعمیر و مرمت پایاب‌های قنات‌های زارچ و مسیر قدیم آب محمودآباد و پلکان آن‌ها و نصب پنجره‌های آهنین محکم بر روی آن‌ها برای روشنایی و تهویه؛ تعویض مکان حوض واقع در ساحت جلوی مسجد؛ نصب قفسه‌های فلزی برای مآذنه‌ی مناره‌ها پس از تعمیرات؛ انجام زیربندی پایه‌های مناره‌ها برای استحکام بیشتر و تبدیل بعضی قسمت‌ها که جزء مسجد محسوب نمی‌شد به اطاق و انبار و در نظر گرفتن آن‌ها برای دفتر هیئت حامیان (در سمت چپ دهلیز روبه‌قلبه‌ی مسجد)، کتابخانه، اطاق خدّام و انبار.

در زمان آقای وزیری همچنین برای تجهیز مسجد جامع کبیر یزد اقداماتی صورت گرفت که برخی از آن‌ها آورده می‌شوند: تعمیر، تهیه و نصب بلندگویی قوی برای مؤذن و خطیب جمعه و واعظ مسجد؛ تهیه و نصب پنکه برقی در سراسر پیشطاق و گنبد مسجد؛ تهیه‌ی یک دستگاه تلفن برای مسجد و تهیه‌ی وسایل اداری مورد نیاز هیئت حامیان و مسجد جامع از قبیل میز و صندلی و ماشین تحریر و غیره؛ تهیه‌ی کلبه‌ی وسایل لازم برای برگزاری مراسم مذهبی و مجالس ختم؛ تهیه‌ی یک پوش بزرگ؛ تهیه‌ی یک آب سردکن؛ تهیه‌ی زیلوهای جدید برای مسجد؛ تهیه‌ی ساعت برای

محل تابستانی مسجد و داخل گرمخانه و تجهیز مسجد به شوفاژ به اقدام هیئت حامیان مسجد جمعه یزد (دهقان چناری، ۱۳۹۰).

لازم به ذکر است که فعالیت‌های جزئی مرمت نظیر سفیدکاری برخی از قسمت‌ها از طرف متولی مسجد انجام می‌پذیرد ولی تعمیرات و یا تغییرات اساسی می‌بایست حتماً تحت نظر میراث فرهنگی و با نظارت آن سازمان انجام پذیرد.

در راستای مرمت و نگهداری این بنای عظیم و ماندگار، در سال‌های اخیر اقداماتی توسط اداره‌ی میراث فرهنگی صورت گرفته است که در ادامه به برخی از مهمترین اقدامات اشاره گردیده است: مرمت، تثبیت و بازسازی کاشی‌ها (به ویژه کاشی‌های سردر و گنبد)؛ کف سازی گنبدخانه؛ سم پاشی و موریانه زدایی کف گنبدخانه؛ طراحی تابلوهای فلزی موجود و طراحی لوگو این تابلوها؛ ایجاد بخش گنجینه‌ی آثار مسجد جامع یا موزه‌ی آثار در قسمت جنوب غربی مسجد؛ گماردن یک استاد کار به صورت دائمی برای مرمت کاشی‌های مسجد؛ مرمت درب چوبی ورودی؛ زدودن کل لایه‌ی گچ در قسمت هشتی به منظور نمایان سازی کنده کاری‌ها؛ مرمت کتیبه‌های تاریخی؛ ساخت مجدد کتیبه‌ی تاریخی دزدیده شده از روی عکس آن و مجازی سازی کتیبه‌ها با استفاده از لیزر توسط یک شرکت آلمانی.

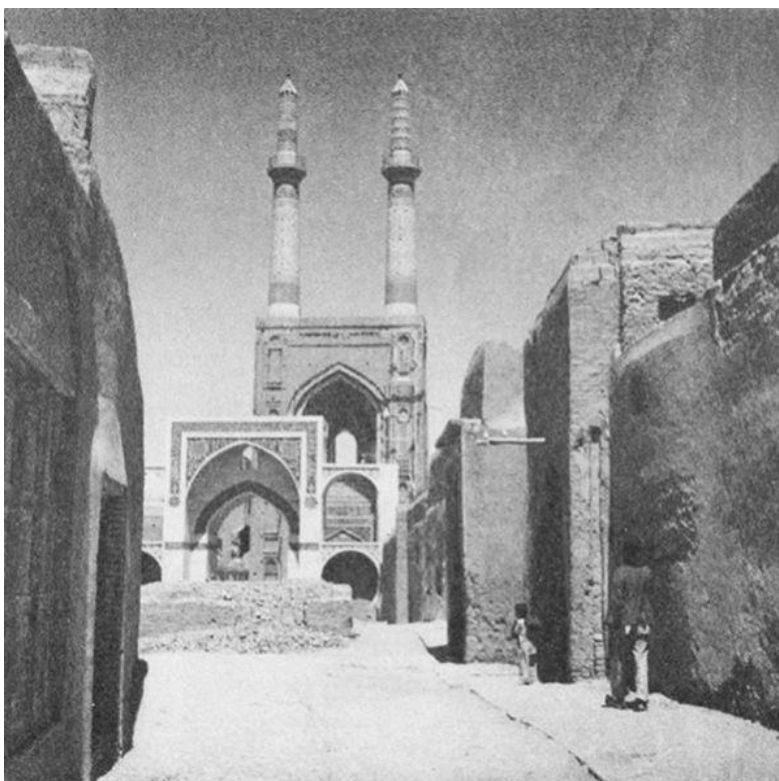
۷- توسعه‌ی مسجد

علاوه بر فعالیت‌های مشخصی که به منظور مرمت و بازسازی مسجد جامع کبیر یزد از زمان مرحوم وزیرى آغاز و انجام پذیرفت، اقداماتی نیز در راستای توسعه‌ی مسجد مورد توجه آن مرحوم قرار گرفت. برخی از مهمترین اقدامات صورت گرفته در این خصوص در ادامه تبیین گردیده است.

موقعیت مسجد جامع کبیر یزد که در میان بافت قدیمی و در احاطه‌ی چندین محله قرار داشت، دسترسی به این مسجد را برای مردمی که با هدف انجام فرائض دینی به مسجد مراجعه می‌نمودند و یا افرادی که قصد بازدید از این بنای معظم و سیاحت آن را داشتند، دشوار ساخته بود^{۱۶}. از اینرو یک خیابان در جلوی مسجد احداث گردید. این خیابان علاوه بر اینکه موجب تسهیل دسترسی مراجعان به مسجد گردید، نمای بهتری از مناره‌ها و سردر مسجد را فراهم کرد چراکه قبل از آن این نمای زیبا و چشم نواز در بین انبوه منازل و بازارچه‌ها قابل رویت نبود. شایان ذکر است با وجود مزایای ذکر شده برای این خیابان، از نظر معماری احداث این خیابان باعث به هم خوردن ترکیب و تناسب مسجد با پیرامون خود شده است.

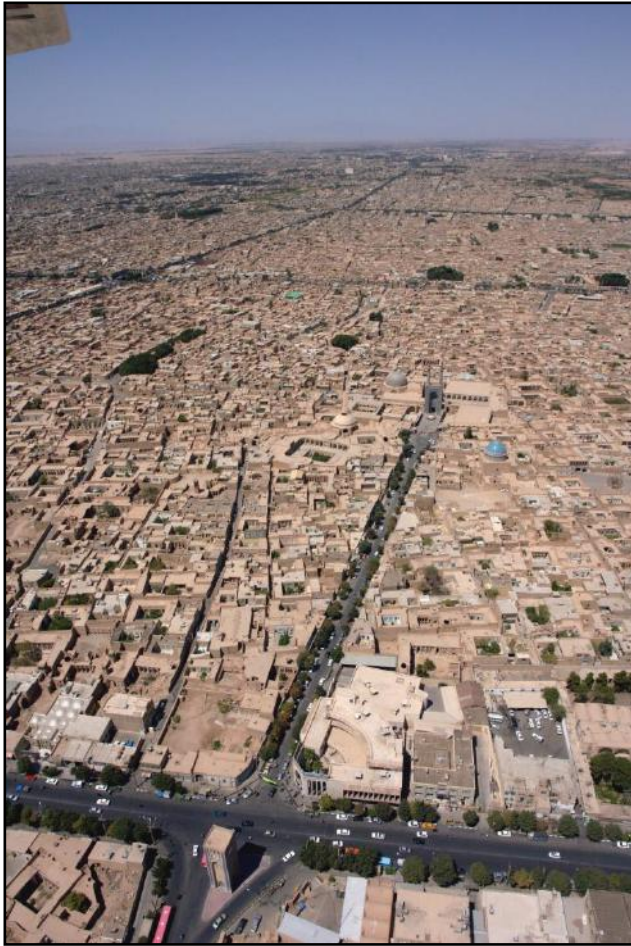
^{۱۶} دسترسی به مسجد در آن زمان از کوچه‌های غیرماشین رو و بازارهای تنگ اطراف امکان پذیر بوده است که موجب زحمت مراجعان به خصوص افراد غیر بومی می‌شده است.

تصویر شماره ۵- مسجد جامع در سال ۱۳۱۸- نمایی از سردر و فضای روبروی آن-
بنای جلوی سردر برای احداث خیابان تخریب شده است. (منبع: مجموعه عکس‌های
محمود مشروطه- سایت غول آباد www.ghoolabad.com)

تصویر شماره ۶- نمایی از خیابان ایجاد شده رو بروی مسجد جامع - سال ۱۳۳۴ - (منبع:
سایت یزد مای - www.yazdmy.ir)

تصویر شماره ۷- نمایی از وضعیت فعلی خیابان مسجد جامع یزد- (منبع: پرونده ی ثبت جهانی مسجد جامع یزد- اداره ی کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری یزد)

همچنین به دلیل مشکل کم آبی مسجد و محلات پیرامون آن و مسائلی که از این بابت برای مردم ایجاد شده بود، به پیشنهاد مرحوم وزیری دو حلقه چاه عمیق در مسجد حفر گردید^{۱۷}؛ که چاه اول به آب نرسید. البته به تصور اینکه این چاه مانند سایر چاه‌های حفر شده در یزد، به آب خواهد رسید، لوله گذاری‌هایی نیز انجام شده بود که بدون استفاده مانده و به ناگزیر چاه دیگری به فاصله‌ی پنجاه متری ایجاد گردید که البته با وجود عمق ۱۵۰ متری، این چاه نیز به آب نرسید و سرانجام به ناچار، آب مسجد از حفر چاهی در میدان امیرچخماق تأمین شد (دهقان چناری، ۱۳۹۰).

از دیگر فعالیت‌هایی که در اینجا قابل ذکر است می‌توان به احداث موتورخانه‌ی برق اختصاصی برای مسجد اشاره نمود. باتوجه به این که مراسم‌های متعدد و بزرگی نظیر مراسم احیاء ماه مبارک رمضان، مراسم شادی و عزای اهل بیت و غیره در مسجد برگزار می‌شد، برق تأمین شده برای مسجد کفاف نداده و تصمیم به ایجاد این موتورخانه‌ی اختصاصی گردید.

مرحوم وزیری برای جلب حمایت مردم در احداث این موتورخانه با لحنی زیبا این ابیات را می‌خواند:

شعله‌ی برق تو از پیش به مسجد بفرست تا پس از مرگ تو را شمع مزاری باشد
مسجد جمعه کنون چشم و چراغ یزد است همتی تا شبش از نور نهاری باشد

^{۱۷} این دو حلقه چاه توسط مرحوم سید محمد آقا حفر گردید.

به منظور تأمین بها و هزینه‌های ایجاد این موتورخانه، سهام چهارده تومانی به نام چهارده معصوم پیش بینی شد که هر یک از مسلمانان به نام مسجد خریداری کرده و به مسجد تقدیم نمودند (قریشی، ۱۳۹۰). بعد از تأسیس این موتورخانه، در مواقع مورد نیاز همچون شب احیاء، سوم شعبان، نیمه‌ی شعبان، عید غدیر، عید قربان و شب‌های جمعه، برق مورد نیاز مسجد از موتورخانه تأمین می‌شده‌است و البته این امکان وجود داشت که برق تمام محله نیز از این طریق تأمین شود.

به منظور مفروش کردن مسجد با قالی، کارخانه‌ای مستقل با همکاری خیرمندان ایجاد گردید (قریشی، ۱۳۷۴). گاهی اوقات مواد اولیه‌ی مورد نیاز برای بافت قالی به اتمام می‌رسید و متولیان^{۱۸} این موضوع را در جلسه‌ای که بعد از نماز مغربین در محل مسجد برگزار می‌شد مطرح می‌کردند. با پیگیری‌های مرحوم وزیری از محل کمک افراد حاضر در جلسه برای خرید مواد اولیه اقدام کرده و فعالیت کارخانه ادامه می‌یافت.

نکته‌ی قابل توجه در این خصوص اینست که مسجد جامع کبیر یزد اولین مسجد در یزد است که با قالی مفروش شد و تمامی این قالی‌ها دارای نام "کارخانه‌ی قالی مسجد جمعه" بوده‌اند که البته به مرور زمان پس از سائیدگی نسبی قالی‌ها، به جای آن‌ها قالی‌های جدیدی خریداری و استفاده

---

^{۱۸} حاج یحیی ساده و حاج عباس خجسته در این کارخانه فعالیت می‌کردند و متولی آن بوده‌اند.

شده است و کارخانه نیز به دلیل مقرون به صرفه نبودن، تعطیل گردید (قریشی، ۱۳۷۴). در مورد مفروش نمودن مسجد، نقل شده است که در آن روزگار شخصی به نام آقای عضدی که در کرمان کارگاه قالی بافی داشته است، برای هم صحبتی و بهره مندی از فضائل مرحوم وزیری، به خدمت ایشان می‌رسد. مرحوم وزیری از ایشان می‌خواهد که برای مسجد دو تخته فرش بفرستد که در این کار تأخیری پیش آمد و تا عید طول کشید. مرحوم وزیری برای یادآوری، کارت تبریکی برای ایشان می‌فرستد و روی آن بیت شعر:

عضدی عید مبارک بادت   دو فرشی را که قولش دادی نبر از یادت

را می‌نویسد که با این کار، وی در فرستادن فرش‌ها تعجیل می‌نماید (دهقان چناری، ۱۳۹۰). از موارد دیگری که جالب توجه است، این است که به پیشنهاد مرحوم وزیری پوش بزرگی که همه‌ی صحن مسجد را پوشاند، تهیه گردید^{۱۹} تا شرکت کنندگان در مجالس و مراسم دینی و مذهبی در مسجد، هنگام تابستان از گرما و آفتاب سوزان و موقع زمستان از سرما و برف و باران مصون مانده و در زحمت نباشند. لازم به ذکر است که خارج کردن این پوش از مسجد تنها روز سیزدهم محرم به منظور برگزاری مراسم

^{۱۹} این پوش به همت آقایان قاسم هراتی یزدی و مرحوم سید ابوالقاسم احرامیان تهیه شده

معروف به "یوم الدین شهدای کربلا"^{۲۰} در مسجد ملا اسماعیل عقدایی صورت می‌گرفت. بر اساس نظر واقفین و صیغه‌ی شرعی جاری شده، بردن این پوش به اماکن دیگر جایز نمی‌باشد (قریشی، ۱۳۷۴). هم‌اکنون نیز این مراسم در مسجد ملا اسماعیل با حضور هیئت‌های مذهبی برگزار می‌شود. در سال ۱۳۸۸ به علت فرسوده شدن پوش، پوش جدیدی همانند پوش قدیم با هزینه‌ی هیئت حامیان تهیه گردید.

۸- احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد

مسجد جامع یزد دارای موقوفات متنوع و متعددی است که درآمد آن صرف هزینه‌های مسجد می‌گردد. از انواع موقوفات این مسجد می‌توان به زمین‌های زراعی، باغ، مغازه و غیره اشاره نمود.

برای بررسی موقوفات این مسجد، ابتدا به وضع موقوفات قبل از تعیین متولی اشاره می‌گردد و سپس برخی اقدامات هیئت حامیان در جهت احیای وقفیات این مسجد مورد توجه قرار گرفته است.

برای پی‌بردن به وضعیت موقوفات و درآمد آن‌ها قبل از تعیین متولی، به دو نکته اشاره می‌شود: اول اینکه درآمد موقوفات هنگام تحویل گرفتن طبق بودجه‌ی سال ۱۳۲۶، سالیانه بالغ بر ۴۶۱۵۰ ریال بوده است که در حقیقت

---

^{۲۰} این مراسم به ابتکار مرحوم حجت الاسلام و المسلمین وزیر و مرحوم مالگیری پایه گذاری شده است.

درآمد وصولی از این مبلغ هم کمتر بوده است. دوم اینکه موقوفات آن روزهای مسجد، هزینه‌های مسجد را به طور کامل پوشش نمی‌داده است؛ به گونه‌ای که مرحوم سید حسن فاضلی در این باره خاطره‌ای را بیان کرده است: پنجره‌های سابق گرم‌خانه‌ی مسجد - که بعداً با اقدام هیئت حامیان به دریچه و درب تبدیل شده بود- در مواقع ضروری برای خنک شدن گرم‌خانه باز گذاشته می‌شد و در زمستان‌ها برای این که گرم‌خانه تا حدی گرم نگهداشته شود، آنها را با کاغذ و سریش می‌چسبانند. برای تهیه‌ی کاغذ و سریش مورد نیاز، هر ساله قبل از سرد شدن هوا از مأمومین، تقاضای کمک می‌شد و وجوه ناچیزی جمع آوری می‌گردید؛ زیرا درآمد حاصل از موقوفات ناچیز بود و برای تأمین هزینه‌های مسجد کفایت نمی‌کرد. یک سال وجوه مورد نیاز جمع آوری نشد و نتوانستند دریچه‌ها را مسدود و مسجد را گرم کنند.

با این اوصاف و شرایط، در سال ۱۳۲۶، کلیه‌ی موقوفات بر طبق بودجه‌ای که در آن سال بدین منظور تنظیم گردیده بود، توسط متصدی موقوفات مسجد، از اداره‌ی اوقاف تحویل گرفته شد.^{۲۱} پس از تحویل گرفتن

---

^{۲۱} به منظور پیگیری و اداره‌ی موقوفات مسجد، فردی به پیشنهاد مرحوم وزیری به عنوان متولی با حکم آیت ... بروجردی منصوب گردید که زیر نظر هیئت حامیان وظایف محوله را انجام دهد. اداره اوقاف متولی را به عنوان متصدی که از لحاظ وظایف و اختیارات هیچگونه تفاوتی با متولی نداشت پذیرفت. متأسفانه متولی منصوب شده از

موقوفات، اقدامات گوناگونی برای احیای آن‌ها و درآمدزایی بیشتر انجام پذیرفت که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود.

در ابتدا برخی از مزارع بایر، دایر و آباد گردیدند. در یکی دیگر از موارد، با اقدامات مرحوم وزیری مقادیری از زمین‌های موقوفه به صورت نود و نه ساله اجاره داده شد و مال الاجاره صرف تعمیر مسجد شد. همچنین بخشی از زمین‌های موقوفه، هنگام احداث خیابان یا بلوار سابق تفت (بلوار شهید صدوقی فعلی) به وسیله‌ی شهرداری یزد به خیابان اضافه شده بود؛ با اقدامات انجام گرفته، زمین جایگزینی از شهرداری گرفته شده و مستحقاتی بر روی آن ایجاد گردیدند. همچنین، بر روی زمین‌های کم‌درآمد، ساختمان‌هایی به منظور ایجاد مغازه‌های متعدد و خانه‌ی مسکونی و اماکن آموزشی و تجاری و غیره به عمل آمد (قریشی، ۱۳۷۴).

در راستای احیای موقوفات مسجد، علاوه بر موارد فوق، باغ‌هایی در مناطق مختلف شهر توسط مرحوم وزیری احیاء و درآمدهای آن به مسجد اضافه شد.

پیگیری موقوفات مسجد به صورت کاملاً جدی از طرف هیئت حامیان مسجد انجام می‌گرفته است به گونه‌ای که گاهی اوقات که معدودی از

ابتدای امر به علت بیماری‌ای که داشت قادر به فعالیت نبود و لذا آقای استاد علی دائمی برای انجام امور تولیت موقوفات گمارده شد.

مستأجرین برای پرداخت مال‌الاجاره‌ی واقعی و یا تخلیه‌ی دکان حاضر نبودند، با مقاومت شدید هیئت حامیان مسجد مواجه می‌شدند. حتی برخی اوقات کار به جایی می‌کشید که آمادگی کامل برای تحصن اعضای هیئت حامیان در اداره‌ی ثبت اسناد^{۲۲} وقت حاصل می‌گردید و با چنین دشواری‌هایی برای استیفای حقوق موقوفه اقدام می‌شد (قریشی، ۱۳۷۴).

هم اکنون مسجد از طریق در آمد موقوفات و نیز بودجه‌ی اندکی که از طرف دولت به مسجد اهداء می‌گردد، اداره می‌شود. با توجه به اینکه هزینه‌های نگهداری و توسعه‌ی مسجد بسیار بیشتر از بودجه‌ی تأمین شده از طرف اداره‌ی اوقاف است^{۲۳}، همواره بحث پیگیری موقوفات و توسعه‌ی آن از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در بین هیئت حامیان برخوردار می‌باشد.

در مورد وضعیت فعلی وقفیات مسجد می‌توان اشاره کرد که مسجد در حال حاضر در شهر یزد ده الی دوازده موقوفه در اختیار دارد که از محل سرمایه‌گذاری انجام شده از درآمدهای آن، چهار واحد آپارتمان در کوچه‌ی مشروطه، شش باب مغازه و پنج واحد آپارتمان در خیابان سید گل‌سرخ احداث و اجاره داده شده است. همچنین یکی از باغ‌های وقفی تفکیک گردیده و بیست و دو واحد خانه و شش باب مغازه و پنج واحد آپارتمان در آن ایجاد گردیده است.

۲۲ در آن زمان این اداره عهده دار حل اینگونه اختلافات بوده است.

۲۳ بودجه سالیانه دولت برای این مسجد ۳۰ تا ۴۰ میلیون تومان در سال می‌باشد.

در ادامه‌ی پیگیری موقوفات مسجد، تعدادی از زمین‌ها و باغ‌های تصرف شده بازپس گرفته شده و یا در حال رسیدگی در دادگاه می‌باشد که از آن جمله می‌توان به یک باغ در منطقه‌ی جنت آباد و بخشی از یک باغ به نام "باغ چهل کره" در منطقه‌ی خیرآباد اشاره نمود. از دیگر فعالیت‌های مربوط به توسعه‌ی موقوفات مسجد می‌توان به تفکیک یک قطعه زمین در کهنو (کسنویه)، تفکیک یک باغ در منطقه‌ی خیرآباد به بیست و هفت واحد، ساخت سی و دو واحد منزل مسکونی در زمین واقع در جاده‌ی خیرآباد و اجاره‌ی آن‌ها به مردم اشاره نمود.

شایان ذکر است اخیراً پروژه‌ای آغاز شده است که در طی آن مزرعه‌ای واقع در عباس آباد مهریز در دست تفکیک بوده و باغچه‌هایی با مساحت ۱۰۰۰ و ۱۲۰۰ متر مربع ایجاد شده و به مردم اجاره داده خواهد شد. در صورت عملی شدن این پروژه، درآمد زیادی عاید مسجد خواهد شد.

با توجه به پیگیری‌های صورت گرفته در مورد موقوفات مسجد، پیش بینی می‌شود که درآمدهای واصله از این محل در سال‌های آینده به نحو چشمگیری افزایش پیدا کرده و از این محل امکان توسعه‌ی سایر فعالیت‌ها و به طور خاص، تقویت کارگروه‌های تخصصی هیئت حامیان فراهم گردد. لازم به ذکر است که درآمدهای به دست آمده از موقوفات در مرحله‌ی اول صرف مرمت و نگهداری و هزینه‌های مراسمات مسجد و مقدار اضافی

صرف توسعه‌ی عمرانی و درآمدزایی مجدد نظیر ایجاد واحدهای مسکونی و تجاری و مواردی از این دست برای مسجد می‌گردد. از مهم‌ترین سرفصل هزینه‌هایی که در حال حاضر وجود دارد، به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

هزینه‌های نیروی انسانی مسجد شامل حقوق دو نفر امام جماعت مسجد، سه نفر از خدام مسجد و یک نفر حسابدار. همچنین وکلاء و یا کارپردازهایی که در رابطه با موقوفات فعالیت می‌کنند، از مسجد حقوق دریافت می‌کنند.

۹- تأسیس کتابخانه‌ی وزیری

توجه به مقوله‌ی کتاب، تزریق خون به پیکره و روح جامعه است و این اقدام ارزشمند همواره مورد توجه بزرگان دیار دارالعباده و دارالعلم یزد بوده است. در راستای همین تفکر ارزشمند، کتابخانه‌ی باعظمت وزیری توسط مرحوم وزیری به خاطر علاقه‌ی وافر ایشان به مسجد جامع و اراده‌ی ایشان به رونق هر چه بیشتر این مسجد در سال ۱۳۳۴ هجری شمسی در شبستان مسجد ایجاد گردید.

این کتابخانه با ایده‌ی شکل‌گیری یک کانون دین و دانش از همجواری این مسجد با عظمت و کتابخانه، با اهدای تعداد زیادی^{۲۴} کتاب ارزشمند از طرف مرحوم وزیری در دهلیز شمالی مسجد جامع بنیان نهاده شد. از جمله انگیزه‌های تأسیس کتابخانه‌ی وزیری، این بود که مرحوم وزیری در ایام جوانی پس از آشنایی با فردی به نام آقای غلامعلی رئیس، از وی کتاب امانت می‌گرفت. این اقدام چند باری ادامه یافت تا اینکه در یکی از این روزها مرحوم وزیری که برای دریافت کتاب رفته بود، به دلیل بیماری آقای رئیس، وارد منزل او شده و بعد از ورود، چشمش به انبوهی از کتاب افتاد که تا آن روز به عمر خود این تعداد کتاب را یک‌جا ندیده بود. از آن روز این آرزو در مرحوم وزیری پیدا شد که ای کاش صاحب کتابخانه‌ای با این عظمت می‌شد (قریشی، ۱۳۷۴).

بعد از تأسیس کتابخانه، به علما، بزرگان و مراجع تقلید نامه زده شد و درخواست کتاب گردید و بدین ترتیب کتاب از نجف، کربلا، قم و ... به کتابخانه می‌رسید. به دلیل کمبود فضا برای کتاب و همچنین کمبود فضا برای افراد متقاضی، مرحوم وزیری یک مغازه‌ی رنگرزی در مجاورت مسجد را خریداری کردند. برای تقاضای ساخت کتابخانه در این مکان حاج آقا وزیری به همراه جمعی از مدیران و معلمان، به منزل آقای محمد

---

^{۲۴} تعداد کتاب‌های شخصی که از طرف مرحوم وزیری به کتابخانه اهدا شد، بالغ بر ۱۵۰۰ جلد بوده است.

هراتی رفتند. سپس قرارداد ساخت کتابخانه با ایشان بسته شد و قرار شد وی به اندازه‌ی مقدار پول تهیه شده (۳۵۰ هزار تومان) برای ساختمان کتابخانه هزینه کرده و آن را ایجاد نماید. ساخت کتابخانه سال ۱۳۴۲ آغاز و بعد از گذشت بیش از دو سال، به اتمام رسید. در شب اول فروردین سال ۱۳۴۵ همان مدیران و معلمانی که در خانه‌ی آقای هراتی حضور یافته بودند، از مکان قبلی کتابخانه تا این مکان تازه تأسیس نفر به نفر ایستادند و تمام کتاب‌ها را منتقل کردند. همچنین کتابخانه‌ی وزیر، در تاریخ دوازدهم تیرماه سال ۱۳۴۸ با بیست و یک هزار و دویست و شصت و هفت جلد کتاب خطی و چاپی وقف آستان قدس شد که از آن تاریخ تاکنون زیر نظر آستان قدس رضوی اداره می‌شود.

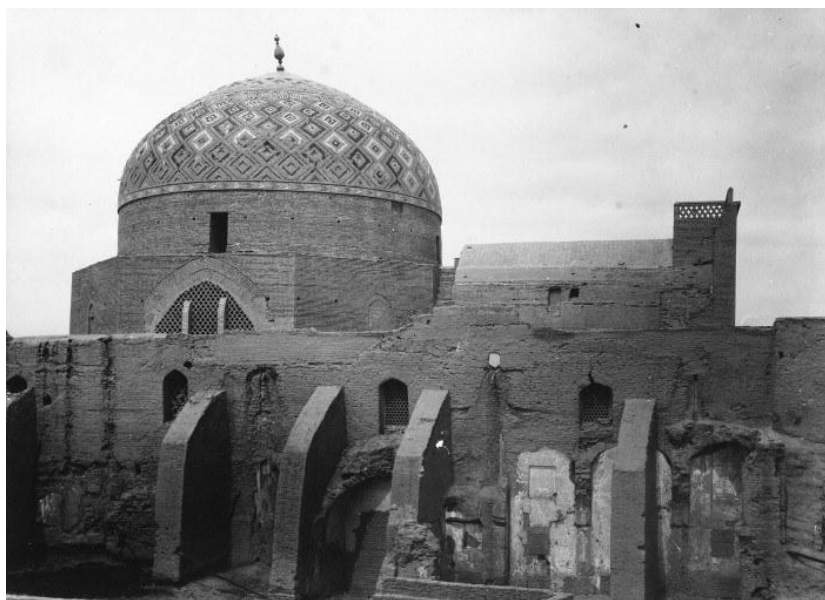
ماجرای وقف این کتابخانه به آستان قدس از این قرار است که در یکی از سفرهای مصطفی فرساد^{۲۵} به یزد، به مناسبتی صحبت از آستان قدس رضوی به میان آمد و چون آقای فرساد زمینه‌ی فکری آن مرحوم را برای واگذاری کتابخانه به آستان قدس احساس نمود و تصادفاً در آن ایام وکالت افتخاری آستان قدس در اصفهان را بر عهده داشت و نایب التولیه‌ی وقت، مرحوم باقرخان پیرنیا هم لطف خاصی به ایشان داشت، به ترغیب و تشویق شدید مرحوم وزیر در این مورد پرداخت. ضمن تماسی که ایشان با دوست دیرین خود آقای عباس استادان نماینده و وکیل آستان قدس در یزد گرفت

^{۲۵} نماینده‌ی وقت آستان قدس در اصفهان

و مذاکراتی که بین یزد و اصفهان و مشهد صورت پذیرفت، اداره‌ی کتابخانه با نام «وزیری» به آن آستان محول گردید و وقف نام‌هی مربوط با مشکلات فراوانی که از نظر ثبتی و نحوه‌ی واگذاری کتاب‌ها داشت (که انشاء آن را آقای فرساد انجام داد)، به امضای آقای وزیری رسید (قریشی، ۱۳۷۴).

مساحت کل کتابخانه در حال حاضر ششصد متر مربع است. در این کتابخانه افزون بر قرآن‌های خطی بسیار نفیس، کتاب‌های علمی خطی مانند "تفسیر ابوالفتح عجلی" به خط مؤلف و "نزهه الانفس" تالیف عراقی و بسیاری کتب خطی دیگر در زمینه‌ی طب، علم اعداد و دیوان خطی شعرا به ویژه شعرای یزد و خطوط اندیشمندان بزرگ مانند علامه حلی، شیخ بهایی، ملا مهدی نراقی وجود دارد.

در مورد نقش کتابخانه‌ی وزیری در احیای مسجد نیز می‌توان گفت که کتابخانه همیشه تأثیر بسیار زیادی بر روی مسجد جامع داشته است. آن زمانی که کتابخانه در مکان اولیه‌ی خود بود، کتابخانه‌ای در سطح یزد وجود نداشت. از این رو به محل اجتماع فرهیختگان، دانشجویان و دانش آموزان تبدیل شده بود و از این طریق بین مردم و مسجد ارتباط برقرار می‌کرد. البته وجود مسجد نیز به توسعه‌ی کتابخانه کمک زیادی نمود به عنوان مثال در بازدیدهایی که هر شخصیت خارجی و داخلی از مسجد انجام می‌دهد، کتابخانه نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

تصویر شماره ۸- نمای بیرونی مسجد جامع قبل از تاسیس کتابخانه وزیری (۱۳۱۲)-

(منبع: سایت یزد نگار - www.yazdnegar.ir)

تصویر شماره ۹- نمای بیرونی مسجد در بخشی که تبدیل به کتابخانه وزیری گردیده است- (منبع: خبرگزاری مهر - www.mehrnews.com)

در حال حاضر، این کتابخانه یکی از کتابخانه‌های اصلی استان به شمار می‌آید و در سطح ملی نیز شناخته شده است.

۱۰- ایجاد برج و نصب ساعت

یکی دیگر از اقدامات ارزشمند مرحوم وزیری، پیگیری ساخت بنای برج و نصب ساعت مسجد جامع بوده است که ماجرای ساخت این ساعت به شرح زیر است:

در زمان مرحوم وزیری، مسجد به ساعت احتیاج پیدا کرد. بنابراین، حاج آقا وزیری برای تهیه‌ی ساعت به یکی از دوستان^{۲۶} خود که ساکن شهر بمبئی هندوستان بود، نامه‌ای نوشتند. با ارسال این نامه، آن شخص یک ساعت سوئیسی بسیار عالی از طرف یکی از یزدی‌های مقیم آلمان^{۲۷} خریداری نموده و برای مسجد ارسال نمود.

این ساعت در سال ۱۳۳۸ به محل دفتر مسجد منتقل شد ولی تا چندین سال نصب نشد. یکی از دلایل، این بود که بر سر مکان نصب آن اختلاف وجود داشت. عقیده‌ی برخی از افراد بر نصب این ساعت در جلوی مسجد بود ولی مرحوم وزیری با این توجیه که نصب ساعت جلوی مسجد باعث کاهش دید گلدسته‌ها می‌گردد، با این نظر مخالفت نمودند. البته گزینه‌های دیگری نیز برای نصب ساعت بود که از آن جمله می‌توان به نصب بر روی مهتابی وسط مسجد اشاره نمود که به دلیل نداشتن دید لازم مورد پذیرش ایشان قرار نگرفت. در نهایت با اصرار مرحوم وزیری قرار شد این ساعت در ابتدای خیابان مهدی (عج)^{۲۸} نصب شود تا هم از مسجد دید داشته باشد و هم مردم شهر بتوانند از آن ساعت بزرگ استفاده نمایند.

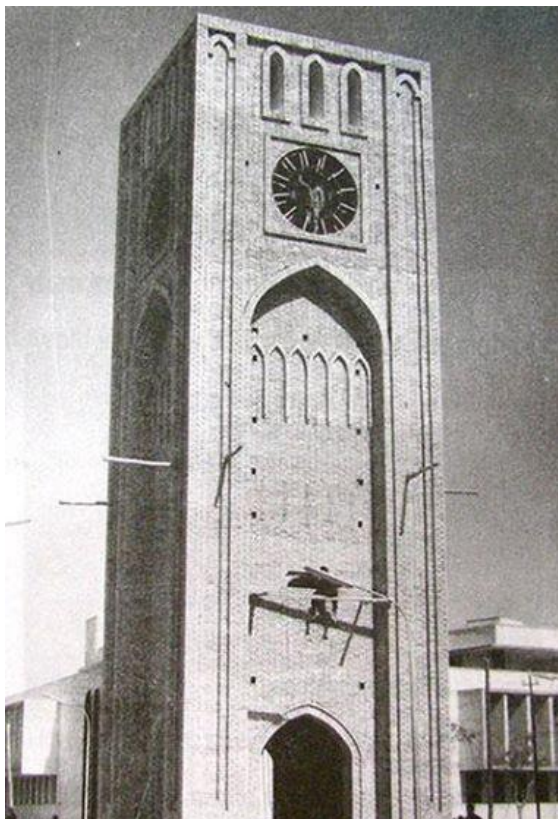
^{۲۶} حاج محمدحسین کولار تفتی

^{۲۷} آقای حسین صالحی زاده

^{۲۸} این خیابان در امتداد خیابان احدائی در جلوی مسجد جامع قرار دارد. البته در آن زمان هنوز خیابانی وجود نداشت و کوچه بود.

البته توصیه‌ی مرحوم استاد پیرنیا که در آن زمان دست اندرکار اداره‌ی باستان‌شناسی یزد بودند نیز، بر نصب ساعت در یک فاصله‌ی مناسب با مسجد بود؛ زیرا در این صورت هم به معماری مسجد و نمای آن آسیبی وارد نمی‌شد و هم صدای زنگ بلند آن موجب آزار مردم در بافت متراکم قدیمی اطراف مسجد نمی‌شد.

این مباحث، باعث وقفه‌ی زمانی در نصب ساعت شد. علاوه بر آن به دلیل نداشتن بودجه‌ی کافی برای ساخت برج ساعت، از شهرداری خواسته شده بود که ساخت این بنا را انجام دهد. فرمانداری مرتباً نامه می‌نوشت و در جلسه‌ی شورای شهر مطرح می‌شد و در نهایت برآورد شد که هزینه‌ی ساختن برج پنجاه هزار تومان است و شهرداری هم نمی‌تواند این هزینه را تأمین کند. این وقفه در ساخت برج ساعت، نزدیک به سه سال ادامه یافت تا اینکه با اعتراض‌های مکرر، در نهایت بودجه‌ی ساخت برج در سال ۱۳۴۱ تأمین شد و در سال ۱۳۴۲ برج ساعت با پنجاه هزار تومان هزینه ساخته شد و سپس ساعت در این مکان نصب شد.

تصویر شماره ۱۰- ساعت مسجد جامع- در حال ساخت- (منبع: سایت یزد نگار-

(www.yazdnegar.ir)

این ساعت همچنان پس از گذشت سالیان زیاد، روبروی مسجد جامع، توجه هر بازدید کننده‌ای را به خود جلب می‌نماید.

تصویر شماره‌ی ۱۱- نمای جدید از ساعت مسجد جامع یزد (منبع: سایت ایرانگشت-

(www.irangasht.org)

۱۱- مراسم‌ها و آیین‌های مسجد

مسجد همواره در بین مسلمانان و شیعیان به عنوان ملجاء و مأوا شناخته شده و مورد احترام می‌باشد. تعداد زیادی از مراسمات مذهبی و سنتی مسلمانان در مسجد برنامه ریزی و اجرا می‌گردد. در مسجد جامع کبیر یزد هم مراسمات و برنامه‌های عادی روزانه و مناسبت‌ها به نحو مطلوبی برگزار می‌شود. البته برخی از مراسمات و برنامه‌های برگزار شده در این مسجد، برجسته می‌باشد که در این قسمت به آن‌ها اشاره شده است.

برگزاری نماز جمعه در مسجد جامع کبیر یزد

برگزاری نماز جمعه در مسجد جامع کبیر، سابقه‌ی زیادی دارد. آیت... سید علی محمد شریعتی از شاگردان ممتاز آیت... بروجردی آخرین امام جمعه‌ی مسجد بودند که از سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۶ این مقام را عهده دار بودند. بنابر برخی از نقل قول‌ها، از ششصد سال پیش در این مسجد نماز جمعه اقامه می‌گردیده است. قبل از آیت... شریعتی، به ترتیب پدر ایشان (و گاهی اوقات به جای ایشان برادر ایشان آقای امیر، که در سال ۱۳۴۵ فوت کردند)، مرحوم مدرس و شاه بن حیدر امام جمعه بوده‌اند که محل دفن آنها در مقبره‌ی امام جمعه در مسجد قرار دارد. یکی دیگر از مواردی که می‌توان به آن اشاره کرد، این که در کتاب‌های تاریخ جامع مفیدی تألیف مستوفی و تاریخ یزد تألیف جعفری از این مسجد به عنوان مسجد جمعه‌ی یزد نام برده شده است.

از سال ۱۳۲۴ به بعد با احیای مسجد، یکی از بزرگترین مراسمات نماز جمعه‌ی ایران در مسجد جامع یزد برگزار می‌شده است و مردم جمعه‌ها از نقاط مختلف یزد با الاغ، دوچرخه و پای برهنه دو الی سه ساعت مانده به ظهر به راه می‌افتادند و نماز جمعه را برپا می‌کردند. جمعیت گاهی به قدری زیاد می‌شد که صف تا انتهای خیابان مسجد جامع و حتی تا خیابان نزدیک اداره‌ی دارایی سابق، تشکیل و نماز برپا می‌شد. البته زمان رضاشاه موقعی که حوزه‌های علمیه تعطیل شد و چادر از سرزن‌ها برداشته شد، نماز جمعه کمی کم رنگ گردید.

نقل شده است که مرحوم وزیری از صبح پنجشنبه هر جایی که به منبر می‌رفت، با بیان آیه‌ی شریفه: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ"^{۲۹} و با بیان "خدا برکت ندهد به کسی که سه هفته پشت سر هم بدون عذر شرعی در نماز جمعه شرکت نکند"، مردم را به آمدن به نماز جمعه ترغیب می‌نمود. از سوی دیگر، آیت... شریعتی خطبه‌های عجیب و غریبی می‌خواندند و آقای صدوقی می‌گفتند که یک هفته خطبه‌ی ایشان تکراری نیست که این نشان از حافظه‌ی قوی ایشان داشت. آیت... شریعتی بعد از

---

^{۲۹}ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هنگامی که برای نماز در روز جمعه ندا در داده شد پس به سوی یاد خدا (اقامه نماز جمعه) بشتابید و داد و ستد را رها کنید که این برای شما بهتر است اگر بدانید (آیه ی ۹ سوره ی مبارکه جمعه)

پایان خطبه‌ها می‌گفتند: "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبُغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ"^{۳۰}. ایشان با حالتی این گفته‌ها را بیان می‌کردند که مردم به گریه می‌افتادند.

نقل شده است که به دستور مرحوم وزیری تمام درها و دیوارهای مسجد در هنگام برگزاری نماز جمعه گلاب پاشی و تمام مسجد تمیز می‌شد. همچنین هر فرد که می‌خواست وارد مسجد شود ابتدا می‌بایست به نزد شیخ عبدالحسین عرب عجم (استاد آقای صدوقی و پدر شیخ باقر عجمین) که جلوی درب مسجد می‌نشست، می‌رفت و قرائت حمد و سوره‌ی خود را تصحیح می‌کرد و سپس به مسجد وارد می‌شد.

لازم به ذکر است که بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی، به دلیل محدود بودن مکان مسجد جامع و دلایلی دیگر، به پیشنهاد مرحوم آیت الله شهید صدوقی (سومین شهید محراب)، مکان برگزاری نماز باشکوه جمعه به محل فعلی یعنی مسجد ملا اسماعیل یزد منتقل گردید.

برگزاری مراسم اربعین حسینی

یکی از مهمترین مراسم‌هایی که در این مسجد هر سال با شکوه هرچه بیشتر برگزار می‌گردد، مراسم اربعین شهادت سرور شهیدان عالم می‌باشد.

^{۳۰} خدا به عدالت و نیکی کردن و بخشش به خویشان فرمان می‌دهد و از کار بد و ناروا و ستمگری منع می‌کند، پندتان می‌دهد شاید اندرز گیرید. (سوره‌ی مبارکه‌ی نحل،

در این مراسم مردم متدین دارالعباده از محلات مختلف شهر از ابتدای صبح با راه اندازی هیئت عزاداری از مساجد و تکایا به طرف این مسجد به عنوان میعادگاه مراسم اربعین حسینی یزد حرکت می کنند و به عزاداری می پردازند.

یکی از مراسمی که در حاشیه ی مراسم روز اربعین در این مسجد برگزار می شود، مراسم سنتی پوش کشی^{۳۱} می باشد. هر ساله این پوش^{۳۲} با حضور مردم به خصوص جوانان به صورت باشکوه برگزار می گردد.

تصویر شماره ۱۲- مراسم پوش کشی در مسجد جامع یزد (منبع: سایت پارسینه-

www.parsine.com)

^{۳۱}کشیدن چادر برزنتی بزرگ بر روی سقف حیاط تکایا و حسینیه ها و مساجد در زبان محلی یزد به پوش کشیدن معروف است.

^{۳۲} اولین پوش مورد استفاده در این مراسم توسط مرحوم وزیر ی تهیه شده بود که در سال ۱۳۹۰ پوش جدیدی جایگزین گردید.

این پوش دارای هفت تیرک نگهدارنده است و نصب آن استادی خاصی می‌خواهد که نسل به نسل و سینه به سینه به یکدیگر انتقال یافته و با هماهنگی خاصی انجام می‌شود و پس از بالا کشیدن پوش، تیرک‌ها با طناب‌های کلفت مخصوصی مهار شده و به صورت اساسی محکم می‌شود.

تصویر شماره‌ی ۱۳- نمایی از صحن مسجد جامع یزد بعد از نصب پوش (منبع: سایت یزد فردا- (www.yazdfarda.com))

شاید تمام ایرانیان تصاویر مسجد جامع کبیر یزد را دیده باشند اما شاید تصویر این مسجد تاریخی را به هنگامی که چادر عزا بر سر کشیده کمتر دیده شده باشد. این منظره‌ی زیبا تحسین هر بیننده‌ای را بر میانگیزد.

استقبال از ماه مبارک رمضان

مردم یزد چند روز قبل از فرارسیدن ماه مبارک رمضان برای استقبال شکوهمند از این ماه الهی با نیت اجر اخروی و نیز برآورده شدن حاجات خود، به نظافت مساجد و اماکن مقدس می‌پردازند. این کار در مسجد جامع نیز با توجه خاصی انجام می‌شود. البته این رسم زیبا در گذشته به نیت بخت‌گشایی انجام می‌شده است به گونه‌ای که دختران دم‌بخت با این اعتقاد که نظافت مسجد، گره از بخت بسته‌ی آنان می‌گشاید، به نظافت مسجد می‌پرداختند (مسرت، ۱۳۹۱). البته این اعتقاد هنوز هم در بین مردم یزد و در سایر مکان‌های مقدس نیز وجود دارد.

آیین و مراسم‌های بیست و هفتم ماه مبارک رمضان

در میان مردم برخی از مناطق یزد، مراسم‌هایی وجود دارد که از گذشته تا کنون به قوت خود باقی است. تعدادی از این مراسم‌ها در شب و روز بیست و هفتم ماه مبارک رمضان برگزار می‌شود که در ادامه به آن‌ها اشاره شده است.^{۳۳}

- دوختن پیراهن مراد

دوختن پیراهن مراد^{۳۴} یکی از مراسم بیست و هفتم ماه مبارک رمضان است که همه ساله در مسجد جامع برگزار می‌شود. بدین صورت که افرادی به

---

^{۳۳} لازم به ذکر است که برخی از بزرگان، این مراسم‌ها را نهی نموده و آن را خرافه می‌دانند و در این نوشتار، صرفاً معرفی این مراسم‌ها مد نظر بوده است.

^{۳۴} رسمی به اسم کیسه دوزی نیز وجود دارد که به جای لباس، کیسه‌ای دوخته می‌شود.

نیت شفای بیمار و یا برآورده شدن حاجات، پولی را از ۷ نفر سید و یا ۷ نفر که نامشان فاطمه است گرفته و پارچه‌ای می‌خریدند و در روز ۲۷ رمضان بین نماز ظهر و عصر، پارچه را برش می‌دادند. حتی گاهی بعضی از افراد چرخ خیاطی را به مسجد می‌بردند و لباس را می‌دوختند و به تن می‌کردند به امید اینکه این لباس سبب شفای مریض و برآورده شدن حاجت گردد (رمضانخانی، ۱۳۹۰).

برخی به جهت بخت‌گشایی دختران جوان خود نیز پیراهن مراد می‌دوزند. بعد از اتمام کار دوخت و دوز بین حضار مسجد، نقل و شیرینی پخش می‌شود. دوختن پیراهن مراد همه ساله در مسجد جامع کبیر یزد برگزار می‌شود. لباس مراد در نزد عده‌ای از حرمت بسیاری برخوردار بوده و گاه بیماران و حاجتمندان تا فرسوده شدن آن، این لباس را بر تن دارند (مسرت، ۱۳۹۱).

- بخت‌گشایی

یکی از رسوم رایج در گذشته^{۳۵}، مراسم بخت‌گشایی دختران، معروف به رسم "گردو شکستن" بوده است. زمان بخت‌گشایی ظهر جمعه هر هفته یا شب بیست و هفتم ماه رمضان بوده که دختران برای باز شدن بخت خویش مقداری گردو و یا بادام و یک عدد قفل بسته را برداشته و به همراه پیر زنی از بستگان یا زنی که نزد او قرآن خواندن را آموخته بودند، به سمت مسجد

^{۳۵} این رسم در حال حاضر نیز به ندرت وجود دارد

جامع یزد راه می‌افتادند. زمانی که به سمت مسجد می‌رسیدند، مقداری قند و نبات یا نقل و شیرینی به عنوان "دهن شیرینی" به خادم مسجد می‌دادند. خادم نیز در ورودی پله‌های مناره‌ی مسجد را به رویشان باز کرده و آن‌گاه شروع به بالا رفتن از پله‌های یکی از مناره‌ها می‌کردند. در هر پله یک عدد گردو و یا بادام زیر پایشان شکسته تا به بالای مناره می‌رسیدند. در آن حال اگر گردو و بادام اضافه می‌آمد، آن را به فال نیک می‌گرفتند. بالای مناره، کلید قفلی را که با خود آورده بودند، گوشه چادرشان گره زده و بر بلندای مناره دو رکعت نماز حاجت می‌خواندند. آن‌گاه دور گنبد مسجد، چرخ زده و ادعیه و ذکر خوانده و از پله‌ها پایین می‌آمدند. سپس از اولین مردی که با او مواجه می‌شدند، خواهش می‌کردند گره چادرشان را باز کند و با کلید، قفل بسته را بگشاید؛ سپس به آن مرد دهن شیرینی می‌دادند. با این کار معتقد بودند طولی نخواهد کشید که بخت و بهروزی به سراغشان خواهد آمد (مسرت، ۱۳۹۱).

- آجیل مشکل گشا:

در شب بیست و هفتم ماه مبارک رمضان، عده‌ای که نذری دارند، از کسانی که نامشان محمد، علی، یا فاطمه است و یا از شخص سید، پولی را برای خرید این آجیل می‌گیرند. البته در گذشته شرایط خاصی هم برای فردی که از او آجیل می‌گرفتند وجود داشت از جمله اینکه این فرد، پاکیزه صورت و پرهیزگار باشد، نام او علی و مغازه‌ی وی رو به قبله باشد. از

شرایط این آجیل هم این بود که سه یا پنج یا هفت شب جمعه آخر ماه یا زیادتر، حلال‌ترین پول خود را به مقدار نذر در دست می‌گرفتند و به آجیل فروش می‌دادند و بدون هیچ صحبت و گفت و شنودی (سکوت از دیگر شرایط دیگر این رسم بود) آجیل را می‌گرفتند و صلوات گویان به خانه بر می‌گشتند و بنا به رسم خود مشغول پاک کردن آجیل می‌شدند. در پاک کردن آجیل هم می‌بایست دست، مکان، جامه و بدن پاکیزه باشد و پاک کننده هم می‌بایست از حرف و سخن لغو پرهیزد. پوست آجیل نیز با ذکر دعا و صلوات به آب روان سپرده می‌شد. این آجیل نه تنها برای شفای دردمندان که برای گشایش کار و وسعت رزق و کسب و کار نیز نذر می‌شد. پاک کردن آجیل هم بنا بر عقیده‌ی برخی بسیار ثواب داشت؛ لذا هر کس سعی می‌کرد دستی بر آجیل برده و مقداری از آجیل را پاک کند. پاک کردن آجیل با فرستادن هفت صلوات آغاز می‌گردید و موقع تمیز کردن آن، شخصی قصه معروف "پیر خارکن و دخترش" را بر آن می‌خواند. معمولاً زمان تقسیم آجیل در روز بیست و هفتم ماه مبارک و یا روز اول هر ماه بین دو نماز در مسجد است و در نهایت، مراسم پخش آجیل، با جمله‌ی معروف: "علی مشکلت را بگشاید." به اتمام می‌رسد. (مسرت، ۱۳۹۱).

بخش دوم:

تحلیل سیربازسازی و تجارب

۱- مقدمه

بررسی‌های تاریخی و تجارب، با هدف یادگیری انجام می‌پذیرد. طبعاً یادگیری از یک تجربه به مؤلفه‌های مختلفی مربوط می‌شود که بخشی از آن مربوط به مخاطب و بخشی از آن نیز مربوط به محتوای مورد مطالعه می‌باشد. آنچه در ادامه لحاظ گردیده، تبیین و تحلیل سیر توسعه و تجارب مسجد جامع کبیر یزد از زمان آغاز بازسازی و احیای مسجد در اوایل دهه ۳۰ تاکنون می‌باشد که از جنبه‌های مختلفی ارائه گردیده است. در ابتدا ساختار مدیریتی و مؤلفه‌های اصلی آن در حال حاضر و گذشته تشریح گردیده است. سپس رویدادهای اصلی مربوط به مسجد در قالب کاربرگ‌های منطبق بر مدل SRRE تبیین گردیده است. در ادامه، با واقعه نگاری و تحلیل وقایع مربوط به این بنای ماندگار در طول سالیان گذشته، درک بهتری راجع به آن ایجاد گردیده است. سپس متغیرهای اصلی موفقیت در احیاء و بازسازی این مسجد استخراج گردیده و سرانجام به صورت عمیق‌تر و همراه با یک نگاه همه جانبه، تحلیل پایانی ارائه شده است.

۲- بررسی کلی ساختار مدیریت و مؤلفه‌های آن

مسجد جامع کبیر یزد، یکی از طرح‌های برجسته‌ی استان یزد و کشور می‌باشد که هم از جنبه‌ی فرهنگی و مذهبی و هم از جنبه‌ی میراث فرهنگی و گردشگری اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد. سبک مدیریت و اداره‌ی این مسجد به شرح زیر می‌باشد.

در گذشته^{۳۶} این مسجد دارای هیچگونه نهادی برای مدیریت امور نبوده و حتی از متولی مشخصی نیز برخوردار نبوده است. البته با آغاز فعالیت‌های احیاء و بازسازی، به تدریج نهادسازی صورت گرفته و هیئت حامیان مسجد به عنوان اولین نهاد برای مدیریت امور مسجد ایجاد گردیده است. در ادامه نیز متولی مسجد تعیین و به اداره‌ی امور پرداخته است. عمده‌ی مخارج مسجد در آن زمان، هزینه‌های بازسازی و نیز هزینه‌های جاری مسجد بوده که با کمک‌های مردمی تأمین می‌شده است.

در حال حاضر در رأس مدیریت این مسجد، "هیئت حامیان" قرار دارد. این هیئت متشکل از بیش از ۵۰ نفر از افراد صاحب نظر و برجسته می‌باشد. این اعضاء اولین بار توسط مرحوم وزیری انتخاب گردیده‌اند و در حال حاضر اعضاء جدید با نظر اعضاء فعلی اضافه می‌گردند. اعضاء هیئت حامیان، در قالب کارگروه‌های مختلفی ساماندهی و به پیگیری امور مسجد

^{۳۶} منظور از گذشته، ابتدای دوره‌ی احیاء و بازسازی مسجد یعنی اواسط دهه ۳۰ شمسی

می‌پردازند. این کارگروه‌ها در عناوین مختلفی نظیر کارگروه وقفیات، عمرانی، مدیریتی، حقوقی و غیره در حال فعالیت می‌باشند. این کارگروه‌ها در امور پیگیری و نظارت بر موقوفات مسجد، به صورت منطقه‌ای سازماندهی شده‌اند.

همچنین اداره‌ی امور مسجد در حال حاضر به صورت مستقیم بر عهده‌ی متولی مسجد می‌باشد. این متولی قانوناً می‌بایست از طرف اداره‌ی اوقاف انتخاب شود که البته تاکنون به صورت ورثه‌ای بوده است. لازم به ذکر است که در حال حاضر سومین متولی از زمان شروع بازسازی مشغول به فعالیت می‌باشد که فرزند متولی پیشین مسجد است. نکته‌ی قابل ذکر این است که تصمیم‌گیری در اکثر امور مسجد^{۳۷} از طرف شخص متولی امکانپذیر است که البته در عمل کاملاً با مشورت هیئت حامیان انجام می‌پذیرد.

۳- تبیین رویدادهای کلیدی: به کارگیری کاربرگ‌های مدل SRRE

رویدادهای مهم و برجسته‌ی مربوط به مسجد جامع کبیر یزد در طول زمان از اوایل دهه ۳۰ که در واقع دوره‌ی احیاء و بازسازی مسجد بوده است تا زمان حاضر در قالب موارد زیر استخراج گردیده است:

---

^{۳۷} لازم به ذکر است که انجام تعمیرات اساسی در مسجد صرفاً با نظر اداره کل میراث فرهنگی امکانپذیر است.

- تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد
- تشکیل هیئت حامیان مسجد
- مرمت مسجد
- توسعه‌ی مسجد
- احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد
- تأسیس کتابخانه‌ی وزیری
- ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع

تبیین دقیق این رویدادها در قالب کاربرگ‌های مدل SRRE به شرح زیر می‌باشد.

رویداد ۱: تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد

این رویداد را می‌توان مهم‌ترین رویداد در بازه‌ی زمانی احیاء و بازسازی مسجد تا عصر حاضر به حساب آورد. این رویداد که توسط مرحوم حجت الاسلام وزیرى در اواسط دهه ۳۰ هجری شمسی (سال ۱۳۲۴) اتفاق افتاد، به شرح کاربردگ زیر است.

جدول ۱- کاربردگ رویداد "تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد"

افراد	مرحوم حجت الاسلام وزیرى، حسین صولت
شرایط	<ul style="list-style-type: none"> - کم رونق بودن مسجد - فرسودگی بناهای قدیمی مسجد - نبود متولی مشخص برای مدیریت امور مسجد
پاسخ	<ul style="list-style-type: none"> - اقدام برای جمع‌آوری کمک‌های مردمی به منظور تعمیر مسجد با کمک دو سه نفر از خیرین - انتخاب حسین صولت برای سرپرستی کارگران و تهیه مصالح و انجام امور مالی به صورت موقت با کمک مرحوم حسین کوراغلی
نتایج	<ul style="list-style-type: none"> - آغاز بازسازی مسجد - ایجاد رونق و جلب توجه به مسجد - پایه‌گذاری ساختارهای مدیریتی برای مسجد
شواهد	<ul style="list-style-type: none"> - اسلامی، فاطمه؛ اژدر، سوسن؛ خدایی، سیدعلی اکبر. (۱۳۸۸). شاهکار فیروزه‌ای کویر (مسجد جامع کبیر یزد از ظهور تا شکوه). تهران: وراى دانش.

- دهقان چناری، مهران. (۱۳۹۰). مسجد جامع یزد شاهکار ماندگار (چاپ اول). یزد: انتشارات محمد هادی.
- قریشی، سیدضیاء. (۱۳۷۴). سیمای فضیلت (نامواره حجه الاسلام حاج سیدعلی محمد وزیری). یزد: مرکز یزدشناسی.
- مصاحبه‌ی انجام شده توسط مؤلف

رویداد ۲: تشکیل هیئت حامیان مسجد

هیئت حامیان به عنوان متولی اصلی مدیریت مسجد، در سال ۱۳۲۴ همزمان با تصمیم بازسازی مسجد، توسط مرحوم وزیری با حضور نزدیک به پنجاه نفر از از نیکوکاران و فعالترین افراد بین اصناف و طبقات مختلف تشکیل گردید.

جدول ۲- کاربرد رویداد "تشکیل هیئت حامیان مسجد"

افراد	مرحوم وزیری، محمد دائمی
شرایط	- نبود منابع مالی برای انجام تعمیرات مسجد - نبود نهاد نظارت و سرپرستی امر تعمیرات مسجد - لزوم جلب اطمینان مردم برای کمک به مسجد
پاسخ	- تشکیل هیئت حامیان با حضور ۵۰ نفر از نیکوکاران و فعالترین افراد بین اصناف و طبقات مختلف - تصویب مرام‌نامه‌ی هیئت حامیان تحت ده ماده و اساسنامه‌ای در ۳۱ ماده و یک تبصره

<p>- ایجاد "صندوق ذخیره‌ی آخرت" به منظور جمع آوری کمک‌های مالی</p>	
<p>- ایجاد یک نهاد برای مدیریت امور مسجد - جلب خیرین و جمع آوری کمک‌های آنها - بازسازی مسجد - احیاء کردن موقوفات</p>	<p>نتایج</p>
<p>- اسلامی، فاطمه؛ اژدر، سوسن؛ خدایی، سیدعلی اکبر. (۱۳۸۸). شاهکار فیروزه‌ای کویر (مسجد جامع کبیر یزد از ظهور تا شکوه). تهران: وراى دانش. - قریشی، سیدضیاء. (۱۳۷۴). سیمای فضیلت (نامواره حجه الاسلام حاج سید علیمحمد وزیری). یزد: مرکز یزدشناسی. - مصاحبه‌ی انجام شده توسط مؤلف</p>	<p>شواهد</p>

رویداد ۳: مرمت مسجد

مرمت مسجد، که در واقع اقدامات تکمیلی از زمان شروع بازسازی به حساب می‌آید، از زمان آغاز بازسازی تا سال‌های اخیر به صورت مستمر ادامه داشته است. هرچند که حجم و اهمیت اقدامات صورت گرفته در سال‌های آغازین بسیار وسیع‌تر و بیشتر از فعالیت‌های سالیان اخیر بوده است. کاربردگ مربوط به این رویداد در ادامه ارائه گردیده است.

جدول ۳- کاربردگ رویداد "مرمت مسجد"

افراد	مرحوم وزیری- هیئت حامیان- اداره‌ی میراث فرهنگی
شرایط	- نیاز مسجد به مرمت به دلیل خرابی و قدیمی بودن و فرسودگی بنای مسجد
پاسخ	- اقدامات قدیم: <ul style="list-style-type: none"> • ساخت شبستان بر روی جایگاه خراب شده‌ی مسجد عتیق و قسمتی از زمین آتشگاه جدید • مرمت شبستان زمستان‌خانه • تجدید بنای ساختمان گرم‌خانه‌ی جدید بر روی ویرانه‌ی جماعت‌خانه‌ی احدائی دختران کالنجار • تعویض و مرمت کاشی‌ها، کتیبه‌ها، آجرها و درب‌ها • سفید اندود کردن سقف‌ها، رواق‌ها و سنگفرش‌ها • تعمیر سقف‌های فروریخته • بند کشی قسمت‌های آجری

- تعمیر اتاق‌های مخروطی
- شفته ریزی با سیمان زمین زیر گنبد و پیشطاق و همچنین زمین گرم‌خانه‌ی محمد ولی میرزا پس از تعمیرات
- تعمیر و مرمت پایاب‌های فئات‌های زارچ و مسیر قدیم آب محمودآباد و پلکان آن‌ها و نصب پنجره‌های آهنین محکم بر روی آن‌ها برای روشنایی و تهویه
- تعویض مکان حوض واقع در ساحت جلوی مسجد
- نصب قفسه‌های فلزی برای مأذنه‌ی مناره‌ها پس از تعمیرات
- انجام زیربندی برای پایه‌های مناره‌ها برای استحکام بیشتر و تبدیل بعضی قسمت‌ها که جزء مسجد محسوب نمی‌شد به اطاق و انبار و در نظر گرفتن آنها برای دفتر هیئت حامیان مسجد جمعه یزد (در سمت چپ دهلیز روبه قبله مسجد)، کتابخانه (در مقبره سمت راست هیئت)، خدام و انبار
- اقدامات جدید:
- مرمت، تثبیت و بازسازی کاشی‌ها (به ویژه کاشی‌های سردر و گنبد)
- کف سازی گنبدخانه
- سم پاشی و موریانه زدایی کف گنبدخانه
- طراحی تابلوهای فلزی موجود و طراحی لوگوی این تابلوها
- ایجاد بخش گنجینه‌ی آثار مسجد جامع یا موزه‌ی آثار در قسمت جنوب غربی مسجد

<ul style="list-style-type: none"> • گماردن یک استاد کار به صورت دائمی برای مرمت کاشی‌های مسجد • مرمت درب چوبی ورودی • زدودن کل لایه گچ در قسمت هشتی به منظور نمایان سازی کننده کاری‌ها • مرمت کتیبه‌های تاریخی • ساخت مجدد کتیبه‌ی تاریخی دزدیده شده از روی عکس آن و مجازی سازی کتیبه‌ها با استفاده از لیزر توسط یک شرکت آلمانی 	
<p>بازسازی و مرمت مسجد</p> <p>زیباتر شدن بنای مسجد</p> <p>پایدارشدن بیشتر بنای مسجد</p>	نتایج
<p>- مصاحبه‌های انجام شده توسط مؤلف</p> <p>- دهقان چناری، مهرا. (۱۳۹۰). مسجد جامع یزد شاهکار ماندگار (چاپ اول). یزد: انتشارات محمد هادی.</p>	شواهد

رویداد ۴: توسعه‌ی مسجد

توسعه‌ی مسجد، به مجموعه‌ی اقداماتی اطلاق گردیده است که با اهداف مختلفی نظیر بهبود زیرساخت‌ها و نیز تجهیز مسجد و رفاه حال ساکنین اطراف آن از سال‌های بعد از بازسازی و احیای مسجد در دستور کار قرار داشته است.

کاربرگ مربوط به این رویداد در ادامه ارائه گردیده است.

جدول ۴- کاربرگ رویداد "توسعه‌ی مسجد"

افراد	مرحوم وزیری- هیئت حامیان- سید محمد آقا
شرایط	<ul style="list-style-type: none"> - دسترسی دشوار مردم به مسجد برای انجام فرائض دینی - مشکلات زیر ساختی مسجد (کم آبی مسجد و محلات پیرامون آن، کمبود برق مسجد) - نیاز مسجد به توسعه برای برگزاری مراسم‌های مذهبی
پاسخ	<ul style="list-style-type: none"> - احداث خیابان در جلوی مسجد - حفر دو فقره چاه - احداث موتورخانه‌ی برق اختصاصی - تعمیر، تهیه و نصب بلندگویی قوی برای مؤذن و خطیب جمعه و واعظ مسجد - تهیه و نصب پنکه برقی در سراسر پیشطاق و گنبد مسجد - تهیه یک پوش بزرگ - تهیه یک آب سردکن

<p>- تهیه زیلوهای جدید برای مسجد</p> <p>- ایجاد کارخانه‌ی قالبی بافی مستقل با همکاری خیرین برای مفروش کردن مسجد</p>	
<p>- تسهیل دسترسی مراجعان به مسجد و ایجاد نمای بهتری از مناره‌ها و سر در مسجد به دلیل احداث خیابان و در عین حال به هم خوردن ترکیب و تناسب مسجد با پیرامون خود</p> <p>- عدم رسیدن دو چاه حفر شده در مسجد به آب</p> <p>- تأمین آب مسجد از چاه حفر شده در میدان امیرچخماق</p> <p>- برگزاری مراسم‌های مذهبی از قبیل احیاء، نماز جمعه و غیره</p>	<p>نتایج</p>
<p>- دهقان چناری، مهران. (۱۳۹۰). مسجد جامع یزد شاهکار ماندگار (چاپ اول). یزد: انتشارات محمدهادی.</p> <p>- مصاحبه‌های انجام شده توسط مؤلف</p>	<p>شواهد</p>

رویداد ۵: احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد

مسجد جامع کبیر یزد دارای موارد متعدد و متنوعی از موقوفات است که منبع اصلی درآمد مسجد محسوب می‌گردد. این موقوفات از همان سال‌های بازسازی و احیای مسجد مورد توجه قرار گرفته و اقدامات مختلفی برای احیاء، ساماندهی و حتی بازپس‌گیری آن‌ها از طرف مرحوم وزیری و هیئت حامیان انجام پذیرفته است.

کاربرگ مربوط به این رویداد در ادامه ارائه گردیده است.

جدول ۵- کاربرگ رویداد "احیاء و توسعه‌ی موقوفات مسجد"

افراد	مرحوم وزیری- هیئت حامیان
شرایط	<ul style="list-style-type: none"> - نبود تناسب بین دخل و خرج مسجد - وجود دغدغه‌ی تأمین مخارج مسجد در آینده - وضعیت نابسامان برخی از موقوفات مسجد و از دست رفتن برخی از آن‌ها
پاسخ	<ul style="list-style-type: none"> - انتصاب متولی برای مسجد - دایر کردن اقلام بایر و به کار بردن مساعی لازم برای بازگرداندن موقوفات و توسعه‌ی آن‌ها - پیگیری موقوفات مسجد و تملک مجدد موقوفات تصرف شده
نتایج	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش درآمدهای مسجد - پایدارسازی درآمد مسجد در طول سال

شواهد	<p>- قریشی، سیدضیاء. (۱۳۷۴). سیمای فضیلت (نامواره‌ی حجه الاسلام حاج سید علیمحمد وزیری). یزد: مرکز یزدشناسی.</p> <p>- مصاحبه‌های انجام شده توسط مؤلف</p>
--------------	---

رویداد ۶: تأسیس کتابخانه‌ی وزیری

این کتابخانه که امروزه به عنوان یکی از مهم‌ترین کتابخانه‌های استان و حتی کشور از حیث تعداد و نوع کتب شناخته می‌شود، در سال ۱۳۳۴ در شبستان مسجد تأسیس گردید و به دلیل کمبود فضا، در سال ۱۳۴۵ به ساختمان فعلی آن منتقل گردید.

کاربرگ مربوط به این رویداد در ادامه ارائه گردیده است.

جدول ۶- کاربرگ "تأسیس کتابخانه‌ی وزیری"

افراد	مرحوم وزیری
شرایط	<p>- پایین بودن سطح فرهنگی مردم</p> <p>- آرزوی تأسیس یک کتابخانه توسط مرحوم وزیری به دلیل مشاهده کتابخانه شخصی فردی به نام غلامعلی رئیس در ایام جوانی</p> <p>- دغدغه‌ی توسعه‌ی مسجد</p>
پاسخ	<p>- تأسیس کتابخانه‌ی وزیری یزد توسط مرحوم وزیری با بیش از ۱۵۰۰ جلد از کتاب‌های شخصی در جوار مسجد جامع</p>

<p>- نوشتن نامه به آیات عظام، مراجع، دانشمندان سراسر کشور، مؤلفین، ناشرین و اساتید دانشگاه‌ها و درخواست اهداء کتاب از آنان</p> <p>- تصمیم برای ایجاد یک کتابخانه‌ی بزرگتر در ساختمان بزرگ کنار مسجد جامع به دلیل کوچک بودن کتابخانه موجود در مسجد</p> <p>- وقف کتابخانه‌ی وزیری به آستان قدس رضوی</p>	
<p>- تبدیل شدن به مکانی برای اجتماع همه‌ی فرهیختگان، دانشجویان و دانش آموزان</p> <p>- رونق گرفتن بیشتر مسجد</p> <p>- تبدیل شدن به یکی از کتابخانه‌های برجسته در سطح استان و کشور</p>	نتایج
<p>- قریشی، سیدضیاء. (۱۳۷۴). سیمای فضیلت (نامواره‌ی حجه الاسلام حاج سید علیمحمد وزیری). یزد: مرکز یزدشناسی.</p> <p>- مصاحبه‌های انجام شده توسط مؤلف</p>	شواهد

رویداد۷: ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع

ایجاد برج و نصب ساعت در سال ۱۳۴۲ در ابتدای خیابان منتهی به این مسجد به عنوان یکی از مظاهر دوران‌دیشی متولیان مسجد شناخته می‌شود و

امروزه به عنوان یکی از جاذبه‌های شهر معرفی می‌گردد. کاربرد مربوط به این رویداد در ادامه ارائه گردیده است

جدول ۷- کاربرد رویداد "ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع"

افراد	مرحوم وزیری، حاج محمدحسین کولار تفتی - حسین صالحی زاده
شرایط	- وجود دغدغه‌ی توسعه‌ی مسجد در ذهن متولیان و به خصوص مرحوم وزیری
پاسخ	- پیدا نمودن افرادی در خارج کشور برای خرید بهترین ساعت - پیگیری جدی و رایزنی‌های متعدد با شهرداری و ساخت برج ساعت با هزینه ۵۰ هزار تومان - نصب ساعت بر برج
نتایج	- تبدیل ساعت مسجد جامع به یکی از جاذبه‌های شهری - استفاده‌ی عمومی از کارکرد آن - تبدیل شدن به نمادی برای خیابان مسجد
شواهد	- مصاحبه‌های انجام گرفته توسط مؤلف

۴- نگاشت شناختی^{۳۸}

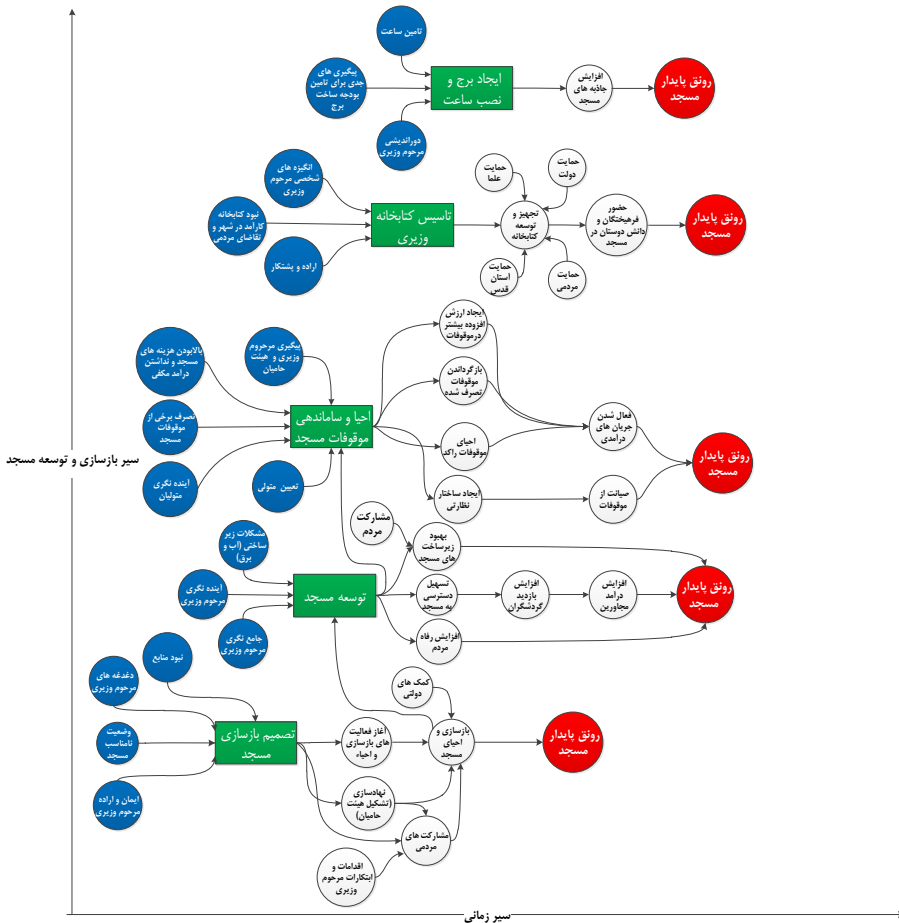
در این قسمت به منظور تبیین و تحلیل بهتر سیر توسعه و تجارب مسجد جامع کبیر یزد، از مفهوم نگاشت شناختی استفاده گردیده است. در این نوع نگاشت، ابتدا روابط علی و معلولی بین مؤلفه‌های مؤثر در سه بخش اصلی

^{۳۸} Cognitive Mapping

کاربرگ‌های فوق (شرایط، پاسخ و نتایج) و سایر عوامل تاثیر گذار در قالب نمودار شناختی ترسیم و سپس تبیین و تحلیل گردیده است.

۴-۱- واقعه نگاری: طراحی نمودار شناختی

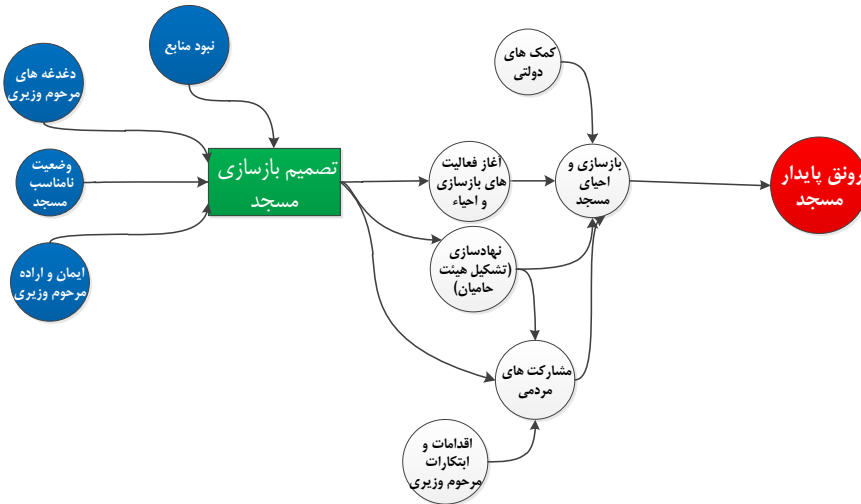
نمودار شناختی در دو بعد یعنی سیر احیاء و توسعه‌ی مسجد و سیر زمانی ترسیم گردیده است. در این نمودار متغیرهای کلیدی از سه بخش اصلی کاربرگ‌ها یعنی شرایط، پاسخ و نتایج، استخراج و در رنگ‌های مجزا مشخص گردیده‌اند.

نمودار ۱- نمودار شناختی "سیر بازسازی و تجارب مسجد جامع یزد"

۴-۲- تحلیل وقایع: تبیین و تفسیر نمودار شناختی

اولین رویداد مورد بررسی در این قسمت مربوط به تصمیم‌گیری برای احیای بنای مخروبه‌ی مسجد جامع کبیر یزد در سال ۱۳۲۴ توسط مرحوم حجت الاسلام وزیر می‌باشد. نمودار این رویداد به شرح زیر ترسیم گردیده است.

نمودار ۲- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "تصمیم‌گیری برای بازسازی مسجد"

شرایط فیزیکی مسجد جامع قبل از اتخاذ تصمیم بازسازی از سوی مرحوم وزیر، بسیار نامناسب بوده به گونه‌ای که بی‌شبهت به مخروبه‌ای بیش

نبوده است. مهم‌ترین مؤلفه‌هایی که در آن شرایط مطرح بوده و بر این تصمیم اثر داشته‌اند به شرح زیر بررسی گردیده است:

- دغدغه‌های مرحوم وزیری: انسان‌های بزرگ همواره دغدغه‌های بزرگی دارند و برای انجام کارهای بزرگ همواره خود را به زحمت می‌اندازند. بی‌شک این تصمیم مهم از وجود دغدغه‌هایی در ذهن و جان مرحوم وزیری نشأت گرفته است. دغدغه‌هایی از جنس دین، فرهنگ و مردم که با هر نگاه به بنای نیمه ویران مسجد، دل او به درد آمده و منجر به اتخاذ این تصمیم بزرگ شده است.

- ایمان و اراده‌ی مرحوم وزیری: در روزگاری که بیشتر مردم دغدغه‌ی دنیا و جاذبه‌های آن را دارند، ایمان استوار مرحوم وزیری، به دغدغه‌های او رنگ‌ خدایی بخشید و با کمک اراده‌ی پولادینی که در او وجود داشت؛ دغدغه‌ی اصلی او جامه‌ی عمل پوشید و در بنای احیاء شده‌ی مسجد جامع کبیر یزد متجلی گردید. بی‌شک این ایمان و اراده، نقشی برجسته در این تصمیم‌گیری ایفا نموده است.

- وضعیت نامناسب مسجد: بنای مسجد که در آن زمان وضعیت مناسبی نداشته است، عزم آن مرحوم را برای بازسازی هرچه سریع‌تر این بنا جزم می‌نمود.

- نبود منابع برای مسجد: شاید یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار بر این تصمیم را در مظلومیت مسجد و برخوردار نبودن آن از منابع مالی کافی و

نیروی انسانی برای مخارج و اداره‌ی امور آن دانست. چراکه نبود مخارج کافی برای انجام امور جاری مسجد و نیز نداشتن متولی به غربت مسجد افزوده و انگیزه‌ای مضاعف برای رفع این خلاء و تصمیم‌گیری برای بازسازی این مسجد به مرحوم وزیری داده بود.

به هر حال با تأثیرگذاری این عوامل، بازسازی و احیای مسجد با تصمیم مرحوم وزیری آغاز گردید و این مسیر دستاوردهایی برای مسجد به همراه داشت که سالیان سال، پشتوانه‌ی توسعه و پیشرفت مسجد گردیده است. از مهم‌ترین این دستاوردها و نتایج، به موارد زیر می‌توان اشاره نمود:

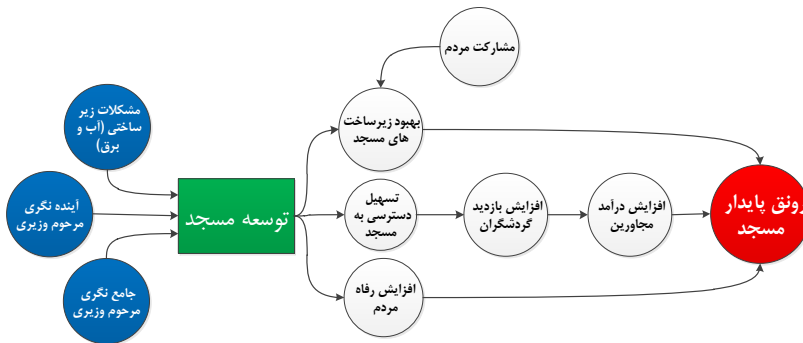
اولین دستاورد ارزشمند در مسیر بازسازی مسجد، ایجاد نهادی تحت عنوان "هیئت حامیان" برای مسجد بوده است. این نهاد که به نوعی بالاترین نهاد تصمیم‌گیری در مسجد بوده و هست، برای پیگیری امور بازسازی توسط مرحوم وزیری ایجاد گردید. این نهاد سازی را می‌توان منشأ مدیریت پایدار و روبه رشد در مسجد، در سال‌های پس از بازسازی دانست. نکته‌ی مهم در این مورد، ترکیب اعضای این نهاد است. اعضای این نهاد از نیکوکاران و فعالترین افراد بین اصناف و طبقات مختلف جامعه‌ی آن روز بودند. این ترکیب هوشمندانه‌ی اعضا، نقش مهمی در پیشبرد امور در آن زمان و تاکنون داشته است. در واقع تشکیل گروه، درگیر کردن و دادن نقش به افراد آن گروه، مهمترین عامل در تحقق اهداف شناخته می‌شود؛ که به بهترین نحو از سوی مرحوم وزیری انجام پذیرفته است. جنبه‌ی دیگر

اهمیت تشکیل هیئت حامیان را باید در جذب کمک‌های مردمی برای بازسازی مسجد دانست. مرحوم وزیری با این نهاد سازی، که از بزرگان و معتمدین مردم تشکیل شده بود، به نوعی به دنبال اعتماد سازی و ایجاد شفافیت در امور مختلف و به ویژه امور مالی بوده است. از جنبه‌ی دیگر، اهتمام آن مرحوم به خرد جمعی و کارگروهی نیز در تشکیل این نهاد قابل توجه می‌باشد.

دستاورد بعدی این تصمیم، جذب کمک‌های مالی و غیرمالی موقت و پایدار برای مسجد بوده است. هرچند که نقش هیئت حامیان در جذب منابع مالی قابل توجه است، اما ابتکارات و تلاش‌های شخص مرحوم وزیری نیز در تحقق این دستاورد، قابل ملاحظه می‌باشد. اقداماتی از قبیل ترغیب مردم به کمک به مسجد و وقف برای آن با قرائت آیات قرآن و بیان احادیث و روایات و نیز فعالیت‌های مبتکرانه‌ای نظیر ایجاد صندوقی تحت عنوان "صندوق ذخیره‌ی آخرت" نقش برجسته‌ای در این خصوص داشته است. در مسیر بازسازی، به خصوص در سال‌های اخیر، از کمک‌های مالی نهادهای دولتی نظیر اداره‌ی اوقاف و نیز اداره‌ی کل میراث فرهنگی نیز نمی‌توان صرف نظر کرد. البته این کمک‌ها در دوران اصلی فعالیت‌های احیاء و بازسازی مسجد و به خصوص در آغاز این فعالیت‌ها وجود نداشته‌اند.

به هر حال، فعالیت‌ها و پیگیری‌های مرحوم وزیری، هیئت حامیان و کمک‌های مردمی، بازسازی و احیای این بنای الهی را رقم زد.

رویداد مهم دیگری که در سیر زمانی از بازسازی تا کنون برجسته می‌باشد، توسعه‌ی مسجد است. این توسعه بیشتر به اقداماتی اطلاق می‌گردد که در سال‌های آغازین بازسازی و احیای مسجد با هدف بهبود دسترسی به مسجد، تهیه و توسعه‌ی امکانات اساسی مورد نیاز مسجد و ساکنین اطراف آن از قبیل برق و آب، مفروش نمودن مسجد با قالی و غیره انجام شد و در سال‌های بعد از آن نیز در دستور کار بوده است. نمودار مربوطه به این رویداد، در ادامه درج گردیده است.

نمودار ۳- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "توسعه‌ی مسجد"

در اقدامات توسعه‌ای که به خصوص در سال‌های آغازین امر بازسازی مسجد انجام شد، مؤلفه‌های متعددی نقش داشته‌اند که در ادامه بررسی و تبیین گردیده‌اند:

- مشکلات زیرساختی: یکی از مشکلات اساسی که برای مسجد و محلات پیرامون آن وجود داشته، کم آبی بوده است. همچنین کمبود برق برای برگزاری مراسمات به ویژه مراسمات خاص، از دیگر مشکلات اساسی مسجد بوده که در اقدامات انجام گرفته با عنوان اقدامات توسعه‌ای مسجد، تأثیرگذار بوده است.

- آینده‌نگری مرحوم وزیری: انسان‌های بزرگ، همواره اثرهای بزرگ از خود به یادگار می‌گذارند، اثرهایی که جز با آینده‌نگری نمی‌توانند سال‌های سال خیر و برکت را نصیب جامعه سازد. این مؤلفه‌ی مهم در مورد مرحوم وزیری مصداق بارزی داشته و در فعالیت‌های او در مسجد جامع کبیر یزد تأثیرگذار بوده است. این آینده‌نگری در مواردی نظیر احداث خیابان در جلوی مسجد برای ایجاد نمای جذاب، ایجاد شبستان‌ها در فضایی فراتر از نیاز آن زمان، ایجاد امکانات زیرساختی، توسعه‌ی موقوفات و مواردی از این قبیل به خوبی مشهود می‌باشد. به هر حال این مؤلفه در توسعه‌ی مسجد بسیار تأثیرگذار بوده است.

- جامع‌نگری: توجه به همه‌ی جوانب و در واقع جامع‌نگری در اقدامات صورت گرفته توسط مرحوم وزیری در کنار دوراندیشی او اثرات خوبی در اقدامات توسعه‌ای برای مسجد به جای گذاشته است.

توجه به دغدغه‌های ساکنین اطراف مسجد (مثل تأمین آب)، ساخت برج ساعت در ابتدای خیابان مسجد جامع، ایجاد کتابخانه در کنار مسجد و

اقداماتی از این قبیل را می‌توان از مصادیق جامع‌نگری در تصمیم‌گیری‌های آن مرحوم به حساب آورد.

مؤلفه‌های تشریح شده در بالا بیشترین تأثیر را در گرایش به انجام اقدامات توسعه‌ای داشته‌اند. برخی از این اقدامات نتایج بسیار مهمی در پی داشته‌اند. یکی از نتایج مهم که به خصوص در زمان گذشته بسیار مهم تلقی می‌شده است، ایجاد زیرساخت و تهیه امکانات اصلی برای مسجد بوده است. تأمین آب برای مسجد و ساکنین محلات اطراف از طریق حفر چاه و نیز احداث یک موتورخانه‌ی برق برای مسجد که در مراسمات خاص مسجد بسیار مورد نیاز بوده است؛ از مصادیق ایجاد زیرساخت‌های اساسی برای مسجد به شمار می‌آید. همچنین تهیه‌ی پوش برای مسقف نمودن محوطه‌ی مسجد در مراسمات بزرگ نیز از دیگر مصادیق این مورد به حساب می‌آید. در تأمین این امکانات و زیرساخت‌های اساسی برای مسجد، از همراهی و مشارکت مردم نیز نباید غافل شد. در واقع هوشمندی مرحوم وزیری منجر به جذب حمایت‌های مردمی در برخی از این اقدامات، نظیر ایجاد موتورخانه‌ی برق برای مسجد گردیده بود، که نشان دهنده‌ی توان مدیریتی و هوشمندی او بوده است.^{۳۹} یکی دیگر از نتایج مهم برای این رویداد، تسهیل دسترسی به مسجد از طریق تخریب بنای جلویی مسجد است. ایجاد

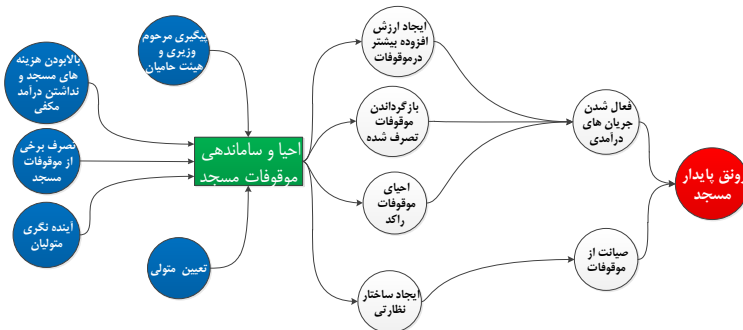
---

^{۳۹} امروزه استفاده از سرمایه‌های خرد برای انجام فعالیت‌های توسعه‌ای جایگاه بسیار برجسته‌ای در دنیا داشته و دارد که با اصطلاحاتی نظیر Crowd funding شناخته می‌شود.

این خیابان امروزه دسترسی مردم، گردشگران داخلی و بازدید کنندگان خارجی از این مسجد را تسهیل نموده و علاوه بر آن منظره‌ی زیبا و چشم نوازی برای مسجد ایجاد نموده است. بدون شک این اقدام نقش مهمی در معرفی این بنا و نیز توسعه‌ی گردشگری داشته است.

علاوه بر نتایج اشاره شده در بالا، جامع نگری و دوراندیشی متولیان و به خصوص مرحوم وزیر هی همواره در تصمیم سازی‌ها به دستیابی به نتایج ارزشمندی همچون افزایش رفاه و آسایش مردم محلات اطراف مسجد منجر شده است. احداث چاه و انتقال آب برای مصرف مسجد و ساکنین محلات اطراف، نمونه‌ای از این موارد می‌باشد. در بلند مدت و در عصر حاضر نیز اقدامات توسعه‌ای که برای مسجد انجام پذیرفته است، جریان درآمدی خوبی برای اطرافیان مسجد ایجاد نموده است.

به هر حال، اقدامات انجام گرفته که در قالب این رویداد تشریح گردید، موجب رونق گرفتن مسجد به عنوان یک مکان مذهبی و فرهنگی گردید؛ رونقی که همواره در این سال‌ها ادامه داشته و روبه رشد بوده است.

نمودار ۴- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد"

مساجد در کشور همواره مورد توجه مردم بوده و عمده‌ی مخارج آن از طرف کمک‌های مردمی تأمین می‌گردد. کمک‌های مردمی بعضاً به صورت موردی و یا به صورت بلند مدت و پایدار در قالب وقف می‌باشد. وقف سنت حسنه‌ای است که از دیرباز و به اشکال گوناگون در تاریخ بشر وجود داشته و اسلام آن را در مسیری روشن، منطقی، هدف‌دار، مترقی و دقیق نهاده است. این سنت حسنه از مختصات نظام حقوقی و اقتصادی اسلام است که در سوره‌های مختلف قرآن و با مصادیقی چون «انفاق و احسان»، «قرض الحسنه»، «تعاون» و «صدقه» و در سوره‌های مبارک «آل عمران»، «مزل»، «بقره»، «مریم» و «کهف» به آن اشاره شده است.

در هر صورت، وقف به عنوان یکی از پدیده‌های مهم اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام و یکی از ابزارهای رسیدن به توسعه در جوامع اسلامی است که می‌تواند نقش سازنده‌ای را در سطح جامعه داشته باشد؛ و امروزه نیز می‌توان

از آن بدین منظور بهره جست. در طول تاریخ این مرز و بوم، همواره اثرات بزرگی از این طریق به جای مانده است که یکی از آن‌ها پایداری بنای مسجد جامع کبیر یزد با استفاده از درآمد ناشی از موقوفات این مسجد می‌باشد.

در ادامه رویداد مربوط به احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد جامع کبیر یزد که نمودار آن در بالا درج گردیده، تشریح شده است. لازم به ذکر است که این رویداد از همان سال‌های آغاز فعالیت بازسازی مسجد در دستور کار بوده و تاکنون نیز همواره مورد توجه بوده است که البته عمده‌ی توجه در این نوشتار بیشتر بر سال‌های ابتدایی این رویداد معطوف است.

مهمترین شرایط و عواملی که این رویداد را رقم زده است، به شرح زیر می‌باشند:

- بالابودن مخارج و هزینه‌های مسجد: تأمین هزینه‌های مسجد همواره از دغدغه‌های متولیان مسجد است. مسجد جامع کبیر یزد در سال‌های میانی دهه‌ی ۳۰ از متولی برخوردار بوده و در تأمین هزینه‌های جاری مسجد با مشکل روبرو بوده است. این نیاز به منابع مالی، یکی از عوامل اصلی در گرایش به احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد بوده است؛ هرچند که این عامل در کنار فراهم شدن سایر شرایط منجر به شکل‌گیری این رویداد مهم برای مسجد شده است.

- تصرف برخی از موقوفات مسجد: مسجد جامع کبیر یزد دارای موقوفات متعددی می‌باشد که در دوره‌هایی برخی از این موقوفات توسط عده‌ای سودجو به تصرف درآمده بود.

- پیگیری‌های مرحوم وزیری و هیئت حامیان مسجد: با نهادسازی صورت گرفته از طرف مرحوم وزیری و تشکیل هیئت حامیان، وظیفه‌ی شرعی و قانونی آن هیئت اقتضا می‌نمود که در راستای بازگرداندن این موقوفات به مسجد تلاش نمایند. هرچند که در این مسیر مرحوم وزیری نیز تلاش‌های گسترده‌ای را هم در راستای افزایش موقوفات مسجد و هم در جهت برگرداندن موقوفات تصرف شده انجام داد و نقش پررنگی در این خصوص ایفا نمود.

- آینده نگری: یکی از عوامل مهم تأثیرگذار بر این رویداد، آینده نگری مرحوم وزیری و هیئت حامیان بوده است. این عامل از این جهت برجسته می‌شود که ایجاد درآمد پایدار و دائم برای مسجد جامع کبیر یزد امروزه این مسجد را از کمک‌های مالی دولت و نیز سایر درآمدهای بالقوه نظیر درآمدهای حاصل از گردشگری بی‌نیاز ساخته است.

- تعیین متولی: نبود متولی برای مسجد در سال‌های دور در نابسامانی‌های آن نقش مهمی داشته که البته با آغاز بازسازی مسجد، به پیشنهاد مرحوم وزیری و حکم آیت الله بروجردی متولی مسجد تعیین گردید. وجود متولی

در ساماندهی امور مسجد و به خصوص در امر موقوفات، نقشی تعیین کننده داشته است.

عواملی که در بالا بدان اشاره شد، مهمترین عوامل مؤثر بر رویداد احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد جامع کبیر یزد بوده است. با انجام این رویداد نتایج مهمی ایجاد گردید که اثرات آن از آن زمان تاکنون، موجب خیر و برکت گردیده است.

بازگرداندن موقوفات تصرف شده که با پیگیری‌های جدی هیئت حامیان انجام شد، از نتایج مهم این رویداد بوده است. همچنین احیای بسیاری از موقوفات که به صورت راکد درآمده بود نیز در این جهت قابل ذکر می‌باشد. یکی دیگر از این نتایج، ایجاد ارزش افزوده و درآمد زایی بیشتر از موقوفات در مسجد بوده است. به عنوان مثال، ایجاد ساختمان در زمین‌های وقفی باعث ایجاد ارزش افزوده‌ی بیشتر و البته کارایی بیشتر موقوفات با رویکرد درآمد زایی برای مسجد و پوشش نیازهای روز جامعه بوده است. امروزه این اقدام در دستور کار جدید هیئت حامیان مسجد قرار دارد.

از نتایج ارزشمند دیگری که با این رویداد حاصل گردید، ایجاد ساختار نظارت بر موقوفات به تفکیک مناطق مختلف جغرافیایی است. بدین صورت که در حال حاضر کارگروه‌هایی از بین اعضای هیئت حامیان مسجد برای نظارت بر امور موقوفات مسجد در هر منطقه در نظر گرفته

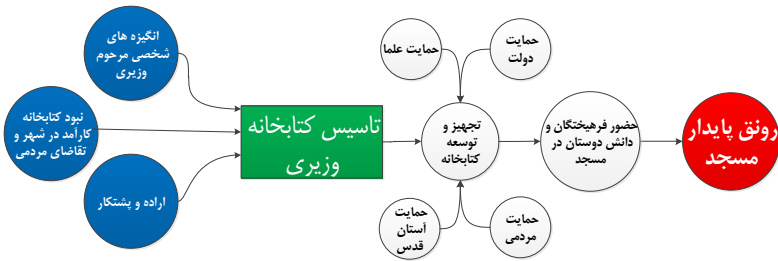
شده‌اند؛ که این اقدام موجب اثربخشی بهتر برنامه‌های هیئت حامیان در این زمینه گردیده است.

اقدامات صورت گرفته با عنوان احیاء و ساماندهی موقوفات مسجد، باعث ایجاد جریان‌های درآمدی مناسبی برای مسجد و نیز صیانت از موقوفات آن گردیده است که در نهایت موجبات رونق پایدار مسجد را فراهم نموده است.

رویداد مهم دیگری که در سیر تاریخی احیاء و بازسازی مسجد جامع کبیر یزد قابل توجه می‌باشد، ایجاد کتابخانه‌ی وزیری است.

این کتابخانه یکی از بزرگترین و مهمترین کتابخانه‌های ایران است که به واسطه‌ی وجود هزاران جلد نسخه‌ی خطی و کتاب‌های ارزشمند، محل مراجعه‌ی روزانه‌ی تعداد زیادی پژوهشگر و خواننده است. این نهاد مرهون درایت و دوراندیشی یکی از روحانیان دانشمند این دیار، حجّت الاسلام وزیری است که پس از انجام خدمات ارزنده‌ای چون بازسازی مسجد جامع، احیای حوزه‌ی علمیه‌ی یزد به همراه دیگر روحانیان و بنیان نمودن مدارس جامعه‌ی تعلیمات اسلامی یزد، به فکر تأسیس کتابخانه افتاد. وی به واسطه‌ی نبود کتابخانه‌ای کارآمد و فراوانی طلباب و دانش‌آموزان و دوست‌داران دانش‌اندوزی، به اندیشه‌ی ایجاد کتابخانه‌ای با استفاده از کتاب‌هایی که متعلق به خود او بود، افتاد. از این رو با عزمی پولادین و اراده‌ای استوار، کتابخانه‌ای را در سال ۱۳۳۴ با بیش از ۱۵۰۰ جلد کتاب

چاپی و خطی در دهلیز شمالی مسجد جامع کبیر راه اندازی کرد. این کتابخانه در سال ۱۳۴۵ به مکان فعلی آن منتقل شد. این رویداد در قالب نمودار زیر ترسیم گردیده است:

نمودار ۵- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "تأسیس کتابخانه‌ی وزیری"

ایجاد این کتابخانه نقطه‌ی عطفی در رویدادهای مهم این مسجد بوده است چراکه امروزه این کتابخانه دارای شهرت ملی و مورد توجه خیل مشتاقان و علاقه مندان به علم و دانش می‌باشد و هم‌جواری آن با مسجد، تاثیرات متقابلی را ایجاد نموده است.

از مهمترین عواملی که بر شکل‌گیری این رویداد برجسته اثرگذار بوده است، می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- انگیزه‌های شخصی مرحوم وزیری: مرحوم وزیری به دلیل سوابق ذهنی و خاطرات جوانی خود، همواره در فکر ایجاد یک کتابخانه بود. این انگیزه

آن چنان قوی بود تا این که منجر به شکل‌گیری یکی از کتابخانه‌های مهم در سطح ملی گردید.

- اراده و پشتکار: انگیزه، تنها رمز موفقیت نیست؛ بلکه اراده و پشتکار جدی مرحوم وزیری بود که توانست انگیزه‌های او را جامه‌ی عمل بپوشاند.

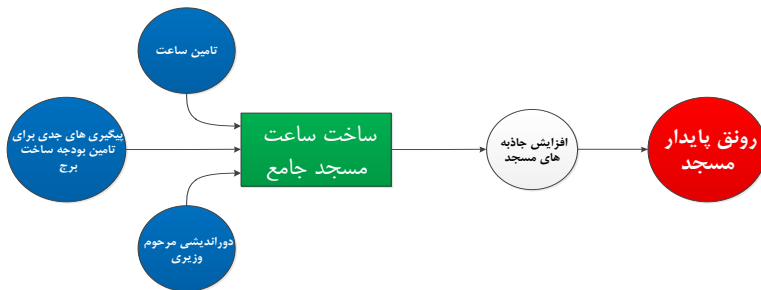
- نبود کتابخانه و تقاضای مردمی: همانطور که قبلاً اشاره شد، مرحوم وزیری در راستای توسعه‌ی علم و دانش، اقداماتی را در این دیار انجام داده بود که نهایتاً به واسطه‌ی نبود کتابخانه‌ای کارآمد و فراوانی دوست داران دانش‌اندوزی و طلب و دانش‌آموزان، به تأسیس آن مبادرت نمود. طبعاً وجود سایر نهادها از قبیل حوزه‌ی علمیه‌ی یزد و مدارس جامعه‌ی تعلیمات اسلامی یزد که در واقع مهمترین متقاضیان این کتابخانه در آن زمان بودند؛ نقش مهمی در این تصمیم داشته است.

در شرایط آن زمان و به واسطه‌ی تأثیرگذاری عواملی که به برخی از مهمترین آن‌ها اشاره شد، کتابخانه وزیری یزد تأسیس گردید. بعد از تأسیس این کتابخانه، اقدامات گوناگونی صورت پذیرفت که منجر به توسعه و تجهیز آن گردید. از جمله‌ی این اقدامات، جلب حمایت علمای شهرهای مختلف و حتی خارج از کشور برای اهدای کتاب‌های نفیس به کتابخانه و نیز سایر کمک‌ها بوده است. همچنین بهره‌جستن از حمایت‌های مردمی به خصوص در ساخت مکان فعلی کتابخانه - که در سال ۱۳۴۵ بهره‌برداری شد- و نیز حمایت‌های دولتی در سال‌های اخیر از دیگر اقدامات

قابل توجه می‌باشد. اما نکته‌ی مهمی که باید بدان اشاره نمود، وقف این کتابخانه به آستان قدس رضوی است. با این اقدام که با هوشمندی کامل مرحوم وزیر انجام پذیرفت، زمینه‌های رونق و توسعه‌ی کمی و کیفی این کتابخانه ایجاد گردیده است.

مجموع اقدامات انجام گرفته در این باره، منجر به حضور مداوم فرهیختگان و دانش دوستان در جوار این مسجد گردیده است که به رونق پایدار مسجد کمک کرده است.

یکی از رویدادهای مهم دیگر که در اینجا مورد بررسی قرار گرفته است، ایجاد برج و نصب ساعت بر روی آن بوده است. این اقدام که در سال ۱۳۴۲ انجام پذیرفت؛ نقش برجسته‌ای در افزایش جاذبه‌های مسجد داشته است. نمودار مربوط به این رویداد به شکل زیر می‌باشد:

نمودار ۶- تبیین شرایط، پاسخ و نتایج رویداد "ایجاد برج و نصب ساعت مسجد جامع"

در شکل‌گیری این رویداد مهم، عوامل مختلفی نقش داشته‌اند که مهمترین آن‌ها به شرح زیر می‌باشد:

- تأمین ساعت: ساعت نصب شده بر برج ساعت مسجد جامع کبیر یزد با همکاری دو تن از یزدی‌های خارج از کشور و از بهترین انواع در آن زمان تأمین گردیده است. نحوه‌ی خرید این ساعت نشان دهنده‌ی عزم مرحوم وزیری و استفاده از تمامی ظرفیت‌های بالقوه‌ی موجود می‌باشد و گویای قدرت بالای جلب مشارکت سرمایه‌های اجتماعی از سوی مرحوم وزیری می‌باشد.

- دوراندیشی مرحوم وزیری: بعد از خرید ساعت و انتقال آن به مسجد، بر سر مکان نصب آن نظرات مختلفی وجود داشت که سرانجام با نظر مرحوم وزیری این ساعت بر روی برج احداث شده در ابتدای خیابان مسجد نصب گردید. ایجاد این برج در آن زمان در فاصله‌ی دور از مسجد نشان دهنده‌ی دید بلند و آینده‌نگری آن مرحوم می‌باشد که امروزه علاوه بر کارایی آن برای عموم، به عنوان یکی از جاذبه‌های مسجد شناخته می‌شود.

- پیگیری جدی برای ساخت برج ساعت: برج ساعت از طرف شهرداری آن زمان ساخته شده است. البته برای تحقق این موضوع، پیگیری‌های جدی و بی‌وقفه‌ای - که البته سه سال به طول انجامید - از طرف مرحوم وزیری و هیئت حامیان مسجد انجام پذیرفته بود.

به هر حال با ساخت برج و نصب ساعت بر روی آن، جاذبه‌ای بر جاذبه‌های
شهری یزد و مسجد جامع کبیر یزد افزوده شده و موجب رونق پایدار آن
گردیده است.

۵- شناسایی و دسته بندی عوامل موفقیت در بازسازی و توسعه‌ی مسجد شناسایی عوامل موفقیت در مورد مسجد جامع کبیر یزد، علاوه بر اینکه یک جمع بندی مناسبی از عوامل مورد بررسی در نگاشت شناختی ارائه می‌کند، به تحلیل عمیق تری که در ادامه صورت پذیرفته است نیز کمک می‌نماید. با این توجیه، مهمترین عوامل موفقیت در سیر احیاء و بازسازی مسجد جامع کبیر یزد به صورت زیر قابل ذکر می‌باشد. لازم به ذکر است که این عوامل در قالب تحلیل وقایع - که در بخش قبلی انجام پذیرفت - و نیز تحلیل عمیق تر - که در ادامه بیان شده است - تشریح و تبیین گردیده و به منظور پرهیز از تکرار و طولانی شدن کلام از توضیح مجدد آن خودداری شده است.

- ایمان و اراده‌ی مرحوم وزیری

- خلاقیت و ابتکار مرحوم وزیری

- مشارکت مردمی

- آینده نگری مرحوم وزیری و متولیان مسجد

- جامع نگری مرحوم وزیری و متولیان مسجد

- موقعیت تاریخی شهر

- نوع اثر (مذهبی و تاریخی بودن)

- حمایت‌های دولتی

آنچه که در جمع بندی عوامل موفقیت در احیاء و بازسازی این بنای ارزشمند و ماندگار قابل توجه است، ایمان و اراده‌ی انسان‌های بزرگ (به طور خاص، مرحوم وزیری) و همراهی و مشارکت مردمی در زمینه‌هایی که به اعتقادات، باورها و سنت‌های دینی و فرهنگی و تاریخی این جامعه پیوند خورده است؛ می‌باشد. بی‌شک نبود هر یک از این دو جنبه، سرانجام مطلوب در احیاء و بازسازی این مسجد را رقم نمی‌زد.

۶- جمع بندی و ارائه‌ی یک تحلیل عمیق‌تر

بنای مسجد جامع کبیر یزد به عنوان یکی از شاهکارهای معماری اسلامی - ایرانی، قرن‌های زیادی است که ایجاد گردیده و خودنمایی می‌کند. آنچه که در این نوشتار بدان پرداخته شده، مربوط به دوره‌ی احیاء و بازسازی این مسجد از سال ۱۳۲۴ تاکنون بوده است. در بخش‌های قبلی سیر این احیاء و بازسازی و تجاربی که از آن قابل برداشت بود، ارائه گردیده؛ که در این قسمت به صورت عمیق‌تر بدان پرداخته شده است. این تحلیل حول چند موضوع کلیدی، سازمان یافته که به شرح زیر بیان گردیده است.

- همیشه پای "یک مرد" در میان است:

شاید بتوان وجه مشترک اتفاقات بزرگ در حوزه‌های مختلف - از کسب و کارهای برجسته گرفته تا تغییر سرنوشت یک کشور- را در "وجود انسان‌های بزرگ" دانست. این موضوع در سطح خرد آن یعنی یک سازمان نیز بسیار مشهود است. در واقع امروزه یک نیروی انسانی ارزشمند می‌تواند سرنوشت یک سازمان را تغییر دهد و البته این موضوع مورد تأیید همگان قرار گرفته است تا آن‌جا که در جذب نیروی انسانی امروزه به جای توجه صرف به مدرک، سابقه کاری، مهارت، نوع شغل و مواردی از این دست، انتخاب "آدم قوی" ملاک است چراکه به اعتقاد اکثر علمای مدیریت، نیروی انسانی قوی به راحتی مهارت را کسب کرده و شرایط شغلی را در خود ایجاد می‌نماید.

با تأمل در سیر احیاء و بازسازی مسجد جامع کبیر یزد نیز این نکته دریافت می‌شود که مرحوم وزیری به تنهایی نقش بسیار پررنگی در این امر خطیر ایفا نموده و یادگارهای ارزشمندی از خود بر جای گذاشته است. بنابراین جذب و بهره‌گیری از نیروی انسانی توانمند را می‌توان مهمترین شرط لازم برای موفقیت در هر حوزه و زمینه‌ی کاری دانست که بعضاً مورد غفلت قرار می‌گیرد.

- اعتقادات و باورهای متعالی:

امروزه جریان عمومی در جامعه به سمت منفعت‌گرایی شخصی در حرکت است. در واقع " همه به فکر خویشند" و این مسأله در بلند مدت آسیب‌های زیادی به جامعه وارد خواهد ساخت. اما با تأملی در رفتار گذشتگان، نوع دوستی، انجام امور عام‌المنفعه، توجه به دیگران و در یک کلام " الجار ثم الدار"^{۴۰} بیشتر حس می‌شود. و این همان چیزی است که در آیات و روایات و منابع دینی ما به شدت مورد تأکید قرار گرفته است. انسان‌های بزرگ نیز به تبعیت از فطرت خود و با اعتقاد به همین مسأله، منشأ اتفاقات بزرگ می‌شوند.

با تأمل در اوضاع و شرایط مسجد جامع یزد قبل از بازسازی، وضعیت نامناسب آن به خوبی قابل مشاهده است. این وضعیت در شرایطی بر مسجد حاکم بود که اقدام خاصی از طرف دولت صورت نپذیرفته و در بین عموم

^{۴۰} اول همسایه، بعد خانه، اشاره ای به سخن حضرت زهرا(س) خطاب به فرزندان خود

مردم نیز دغدغه و همت قابل توجهی دیده نمی‌شد. اما انسان‌های معتقد و با ایمان این مسائل را "بهانه‌ای بیش" نمی‌پندارند و تکلیف را از خود سلب نمی‌دانند. در واقع آنچه که برای بسیاری از ما در بسیاری از امور توجیهاتی برای ساکت ماندن و بیکارنشستن است، برای انسان‌های دغدغه‌مند، بهانه‌ای بیش نیست. انسان‌هایی که با اعتقاد راسخ به کلام الهی، خود را برای عمل به آیه‌ی شریفه‌ی "قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِي وَفُرَادِي"^{۴۱}... آماده می‌سازند و در واقع اگر شرایط مهیا باشد به صورت جمعی و اگر هم مهیا نباشد به صورت فردی در راه او قدم گذاشته و با اعتقاد به پشتیبانی و حمایت قادر بی‌همتا اقدام نموده و با حرکت خویش، برکت الهی را نیز در کار می‌بینند و در راه اعتلای باورها و اعتقادات خویش، حداکثر تلاش و کوشش را نشان می‌دهند.

- رهبری و مدیریت بر دل‌ها

جذب حمایت‌های مردمی و مشارکت آن‌ها در بازسازی بنای مسجد جامع و نیز در پیشبرد اقدامات توسعه‌ای آن، نشان دهنده‌ی نفوذ و اثربخشی کلام مرحوم وزیر در مردم می‌باشد.

امروزه در تئوری‌های مدیریت، اصطلاح رهبری و مدیریت را از هم تفکیک می‌نمایند. با تأمل در اقدامات و اتفاقات برجسته‌ی عصر حاضر در

^{۴۱} بخشی از آیه‌ی ۴۶ سوره مبارکه‌ی سبأ - معنای آیه: بگو: من شما را به یک پند، موعظه می‌کنم و آن این که، فقط به خاطر خدا دو به دو یا تک تک قیام کنید....

حوزه‌های مختلف، به اهمیت رهبری و یا به عبارت دیگر، مدیریت بر دل‌ها بی‌می‌بریم.

مدیر کسی است که کارکنان از او اطاعت می‌کنند چون قدرت خویش را از میزان (مقام) یا از مالکیت خویش گرفته است. بدیهی است چنین اطاعتی، مکانیکی بوده و تا زمانی ادامه دارد که آن‌ها مجبور باشند. همچنین مشخص است که نیروها عملکرد خویش را در یک رابطه‌ی رفت و برگشتی به مجموعه ارزیابی می‌کنند و منافع خویش را از منافع سازمانی جدا می‌دانند اما رهبر کسی است که در دل همکاران خویش جای دارد، از او اطاعت می‌کنند چون دوستش دارند. مدیر، کارکنان را دگر کنترل بار می‌آورد اما رهبر، کارکنان را خود کنترل بار می‌آورد. رهبران می‌دانند که مؤثرترین ابزار مدیریت در جهان پیچیده‌ی امروز، ابزار «دل‌افزار» است یعنی باید بتوان بر دل کارکنان مدیریت کرد. این رهبری آنجایی شگفتی به بار می‌آورد که موضوع و هدف، الهی و متعالی باشد که نمونه‌ی کوچک^{۴۲} آن را می‌توان در امر بازسازی و احیای مسجد جامع کبیر یزد مشاهده نمود.

- نهادسازی و عمل‌گرایی نه توقف در برنامه:

^{۴۲} واژه‌ی کوچک در مقابل نمونه‌های بسیار بزرگ نظیر انقلاب اسلامی ایران استفاده شده است. هرچند که بازسازی و احیای مسجد جامع نیز در نوع خود بزرگ و قابل ستایش است.

موفقیت با برنامه‌ریزی صرف حاصل نمی‌گردد؛ بلکه برای موفقیت باید نهادسازی و سپس معماری نمود. آنچه که امروز در بخش‌های دولتی و خصوصی مرسوم است؛ این است که عمدتاً فعالیت‌ها در سطح مطالعات متوقف می‌گردد و از این طریق، سرمایه‌های بسیاری تلف می‌گردد.

تجارب بازسازی و احیای مسجد جامع می‌آموزد که برای پیشبرد امور باید درست شروع کرد و اعتقاد داشت که توانمندی آن به دنبال می‌آید. تشکیل هیئت حامیان، "صندوق ذخیره آخرت" و موارد دیگر، از جمله نهادهای ایجاد شده برای تحقق اهداف مرحوم وزیر در این امر خطیر بوده است.

- اعتقاد و بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی:

مفهوم سرمایه‌های اجتماعی در سال‌های اخیر در حوزه‌های گوناگون علوم اجتماعی، اقتصاد و اخیراً در علوم سیاسی مطرح شده است. سرمایه‌های اجتماعی عبارت است از ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی‌ای که می‌توانند حس همکاری و اطمینان را در میان افراد یک جامعه پدید آورند.

امروزه در دنیا از این مفهوم در پیشبرد اهداف بخش‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و غیره و ایجاد مشارکت اجتماعی استفاده می‌شود. البته باید توجه داشت که استفاده از این سرمایه و ایجاد مشارکت در اجتماع، کار دشواری است که البته با بررسی مختصری در تاریخ در می‌یابیم همواره آن جایی که اهداف متعالی و انسانی بوده‌اند؛ مشارکت و همراهی جامعه نیز به اوج خود رسیده است. با تأمل در سیر بازسازی و احیای مسجد جامع

کبیر یزد در موارد متعددی جلب مشارکت و استفاده از سرمایه اجتماعی دیده می‌شود. از جمله‌ی این موارد می‌توان به کمک‌های مالی و غیرمالی (همکاری) مردم در بازسازی مسجد، ایجاد موتورخانه‌ی اختصاصی برق برای مسجد و غیره اشاره نمود.

به هر حال، مسجد جامع کبیر یزد به عنوان یکی از شاهکارهای معماری و طرح‌های برجسته‌ی کشور، در طول دوران بازسازی تاکنون، اقدامات متفاوتی به خود دیده است و در این نوشتار سعی گردید تا تصویر نسبتاً کاملی از آن برای مخاطب ایجاد گردد. امید است که این نوشتار بتواند علاوه بر آگاهی بخشی، شرایط الگوبرداری و درس گرفتن از این طرح برجسته را فراهم نماید.

- اهمیت سنت "وقف" در جامعه

یکی از راه‌های استمرار نیکوکاری و کمک به هم‌نوع، سنت حسنه‌ی «وقف» است که شخص واقف با وقف اموال و املاک خود برای امور خیریه و عام‌المنفعه، در آمد آن موقوفات را به امور خیریه اختصاص می‌دهد و مادام که آن موقوفه یا موقوفات باقی است، متولیان و متصدیان امر وقف موظف به اجرای نیات خیر واقف هستند. در فقه اسلام، وقف همواره به عنوان بحثی مهم مورد توجه بوده است.

وقف برای مسجد جامع یزد بسیار برجسته می‌باشد. به گونه‌ای که در حال حاضر این مسجد از موقوفات بسیار زیادی برخوردار است که علاوه بر

پوشش هزینه‌های مسجد، امکان برنامه‌ریزی برای اقدامات و برنامه‌های توسعه‌ای را برای متولیان فراهم می‌سازد.

آنچه که از اهمیت توجه به وقف در این قسمت مدنظر بوده است، دو جنبه‌ی اساسی را در بر می‌گیرد.

اولین جنبه، نقش وقف و پایداری مزایای آن در استقلال اقتصادی و رشد و توسعه است. بدین معنی که سرمایه‌ی وقفی به عنوان یک سرمایه‌ی عظیم مالی، می‌تواند با رعایت همه‌ی جوانب آن در فعالیت‌های تولیدی و خدماتی به کار انداخته شده تا بدین وسیله به رشد و توسعه و استقلال اقتصادی و سیاسی کشور کمک شود.

جنبه‌ی دیگری که بسیار مهم می‌باشد اینست که امروزه بعضاً به جای وقف، کمک‌ها و اقدامات خیریه‌ای انجام می‌شود، که هرچند در نوع خود ارزشمند و قابل تقدیر است، اما هم از جهت پایداری آن و هم از جهت توان استفاده‌ی مؤثرتر از آن و همچنین جلوگیری از آفت‌هایی نظیر دوگانگی‌ها و "نیت‌های پشت پرده"، سنت حسنه‌ی وقف برتر می‌باشد.

با امید آنکه این سنت پسندیده، روز به روز ترویج یافته و در پیشبرد اهداف جامعه و کاهش مشکلات آن نقش برجسته‌ای را ایفا نماید.

به هر حال، با گذشت چندین قرن از ایجاد این بنای ماندگار، امروزه نام و آوازه‌ی این مسجد در سطح ایران و جهان مطرح است و به نیکی یاد می‌گردد. در این نوشتار سعی گردید تا تصویر نسبتاً کاملی از یک برش

تاریخی (بازسازی و توسعه ی مسجد از سال ۱۳۲۴ تا کنون) ایجاد گردیده و علاوه بر آگاهی بخشی، شرایط الگوبرداری و درس گرفتن از این طرح برجسته فراهم گردد. امید که این هدف، محقق گردیده باشد.

۷- منابع

- اسلامی، فاطمه؛ اژدر، سوسن؛ خدایی، سیدعلی اکبر. (۱۳۸۸). شاهکار فیروزه‌ای کویر (مسجد جامع کبیر یزد از ظهور تا شکوه). تهران: وراي دانش.

- افشار، ایرج. (۱۳۵۴). یادگارهای یزد، تهران. انجمن آثار ملی. ج ۲
- دهقان چناری، مهراي. (۱۳۹۰). مسجد جامع یزد شاهکار ماندگار (چاپ اول). یزد: انتشارات محمدهادی.

- روزنامه رستاخیز، شماره ۶۶۲۳ / ۳

- قریشی، سیدضیاء. (۱۳۷۴). سیمای فضیلت (نامواره حجه الاسلام حاج سید علی محمد وزیری). یزد: مرکز یزدشناسی.

- گلشن، صدیقه (۱۳۷۷). بناهای اولیّه مسجد جامع کبیر یزد. رساله تحقیقاتی مسجد جمعه یزد

- مسرت، حسین. (۱۳۹۲). مسجد جامع کبیر یزد. اندیشمندان یزد.

- رمضانخانی، صدیقه. (۱۳۹۰) آداب و رسوم یزد در شبهای قدر و شب ۲۷ ماه رمضان.

- www.yazd.isna.ir
- www.ghoolabad.com
- www.mehrnews.com
- www.yazdmy.ir
- www.yazdnegar.ir
- www.parsine.com
- www.irangasht.org
- www.aqlibrary.ir